

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ
КАТЕДРА СТУДИЈА МЕНАЏМЕНТА ЉУДСКИХ И СОЦИЈАЛНИХ
РЕСУРСА

ЈАН АМОС КОМЕНСКИ - ПЕДАГОШКИ КЛАСИК

- ДИПЛОМСКИ РАД -

Ментор:
Др Жељко Бралић
ванредни професор

Студент:
Марко Илић
851/20

Београд, 2022.

САДРЖАЈ

1. Увод.....	4
2. Живот и дела Јана Амоса Коменског	6
2.1. Живот Јана Амоса Коменског	6
2.1.1. Први животни период (1592-1628).....	6
2.1.2. Други животни период (1628-1654)	8
2.1.3. Трећи животни период (1654-1670)	11
2.2. Дела Јана Амоса Коменског.....	12
3. Идеолошки, друштвени, политички и филозофски утицаји.....	14
4. Значај Јана Амоса Коменског за развој педагогије.....	18
4.1. Педагошке идеје Јана Амоса Коменског у развоју опште педагогије	19
4.2. Педагошке идеје Јана Амоса Коменског у развоју дидактике	29
4.3. Педагошке идеје Јана Амоса Коменског у развоју предшколске педагогије	40
4.4. Педагошке идеје Јана Амоса Коменског у развоју породичне педагогије.....	46
4.5. Педагошке идеје Јана Амоса Коменског у развоју андрагогије	51
4.6. Актуелност педагошких схватања Јана Амоса Коменског за васпитну теорију и праксу ..	52
5. Закључак.....	55
Литература	58

1. Увод

Јан Амос Коменски је био један од најутицајнијих педагога у Европи и реформатор школства у 17. веку, чије су педагошке идеје прихваћене у тадашње време. Према његовим идејама уређени су и реформисани школски системи у многим државама, попут: Енглеске, Пољске, Шведске и Француске. Из тих разлога, сврстава се у ред најзначајних педагошких класика и носиоца нововековне педагогије.

Предмет овог дипломског рада јесте значај Јана Амоса Коменског за развој педагогије. Циљ овог рада је разматрање значаја Јана Амоса Коменског за развој педагогије, са посебним фокусом на различите педагошке дисциплине (општу педагогију, дидактику, предшколску педагогију, породичну педагогију, андрагогију). Наиме, педагошке идеје и схватања Јана Амоса Коменског доводе се у везу с предметом и садржајем различитих педагошких дисциплина и, самим тим, у везу с различитим педагошким питањима о: васпитању уопште, предшколском васпитању, породичном васпитању, настави и образовању одраслих.

Рад је структурисан у четири поглавља. У првом поглављу дат је приказ живота и најзначајнија дела Јана Амоса Коменског. У другом поглављу дат је кратак осврт на утицаје (филозофске, идеолошке, друштвене и политичке) који су обликовали његове идеје и ставове о васпитању, образовању, породици, детету, човеку итд. Треће, централно, поглавље рада садржи приказ и анализу најзначајнијих педагошких идеја Јана Амоса Коменског за општу педагогију, дидактику, предшколску педагогију, породичну педагогију и андрагогију. Проучавањем релевантних дела овог педагошког класика и радова домаћих и страних аутора издвојене су његове идеје о фундаменталним педагошким питањима, теорији васпитања и образовања, циљу и садржају васпитања, васпитању у условима

породице (задаци, принципи, методе породичног васпитања), васпитању деце раног и предшколског узраста (схватања о природи детета, детињству, значају игре итд.), условима и законитостима васпитања у настави (предмет дидактике, дидактички принципи, дидактичка правила, разредно-предметно-часовни систем наставе, настава на матерњем језику итд.) и о целоживотном образовању. Четврто, последње поглавље у дипломском раду посвећено је схватањима Јана Амоса Коменског која су актуелна с педагошког аспекта, односно на којима се заснива савремени васпитни рад у актуелној педагошкој пракси.

2. Живот и дела Јана Амоса Коменског

2.1. *Живот Јана Амоса Коменског*

Према оценама биографа (Кининг, Спинка и др.) Коменски је био чешки филозоф, педагог, теолог, писац и политичар, највећи словенски педагог, један од утемељивача педагогије као науке, покретач школских реформи, организатор модерног образовања, велики хуманиста, патриота и учитељ народа (Benoit, 1967; Vukasović, 1986). Многи аутори (Benoit, 1967; Spevak, 2003, 2019a) указују на различите етапе у животу Коменског, а посебно се издвајају три периода релевантна за разумевање његовог педагошког рада: (а) *први припремни период* (1592-1628) у оквиру кога се припрема за будуће верске активности; (б) *други – период активног реформисања* (1628-1654) када рад усмерава на образовне реформе у Пољској, Енглеској, Шведској, Немачкој и Мађарској; и (в) *трећи – период активног стваралаштва и писања* (1654-1670) када објављује бројна филозофска, књижевна и педагошка дела (Benoit, 1967).

2.1.1. *Први животни период (1592-1628)*

Јан Амос Коменски (лат. *John Amos Comenius*, чеш. *Jan Amos Komenský*) рођен је 28. марта 1592. године у грађанској породици, као најмлађе од петоро деце, од оца Мартина и мајке Ане, у Моравској (Чешкој) у месту Нивнице¹. Касније се најчешће потписује као *Comenius*, према селу Комња, месту рођења његовог оца. Умро је у Нардену 1670. године у Холандији. Похађао је основну школу у месту Нивнице², латинску школу у Прерову³ и теолошке студије у Херборну и Хајделбергу (Benoit, 1967). Његови родитељи Мартин и Ана, били су скромни хришћани посвећени Моравској цркви, протестантској секти коју је основао Јан

¹ Према најновијим сазнањима као место његовог рођења наводе се Нивнице, док је на споменику у Нардену као место рођења уписан Ухерски Брод (Benoit, 1967; Žlebňík, 1983; Zumr, 1998; Spevak, 2019a).

² Као и друга моравска деца, претпоставља се да је Коменски похађао основну школу у моравском селу Нивнице где је учио читање и писање на матерњем језику, бројање, катихизис и црквено појање (Benoit, 1967).

³ Коменски са 16 година уписује латинску школу у Прерову (Benoit, 1967).

Хус, што ће у знатној мери одредити животни пут Коменског током верских ратова у Европи (Sprevak, 2003, 2019a, 2019b). Црква Јединство братско била је калвинистички оријентисана, настављала је хуситску традицију за коју је било карактеристично противљење Риму и папи, што није одговарало католичком центру, односно папи и хабзбуршкој династији. Са дванаест година Коменски је остао сироче те старатељство о њему преузима тетка Зузана Нохал, као и црквена заједница којој је припадао. Због чињенице да је рано остао сироче, Коменски школовање у латинској школи почиње са закашњењем. Његова црквена сабраћа су се побринула да после латинске школе студира на истакнутим протестантским универзитетима у Немачкој: Херборну (1611 - 1613) и Хајделбергу (1613 - 1614). На Универзитету у Херборну, познатом по теолошким студијама, упознао се са дидактичким схватањима немачког педагога Волфганга Раткеа. Године 1612. у Херборну први пут је прочитао документ Раткеа, који је први употребио термин дидактика (Lukaš & Munjiza, 2014). Биографи истичу да је Џ. Х. Алстед био друга утицајна личност у његовом животу и да га највероватније инспирисао у дидактичком пројекту реформисања школа и наставе (Benoit, 1967). Године 1613. уписује теологију на Универзитету у Хајделбергу, чиме се 1614. године завршава његово формално образовање. Боравећи на академији у Хајделбергу, Коменски је проучавао математичке и астрономске науке, Коперника.

Година 1616. означила је нову епоху у Коменскомом животу, када се враћа из Хајделберга у Моравску, чврсто решен да образовном реформом допринесе реформи чешког друштва. Рукоположен је за свештеника у цркви Јединство братско и постављен за пастора у Фулнеку, у једној од најпросперитетнијих парохија Моравске цркве. Осим пасторских дужности, радио је и као учитељ у Прерову и као школски надзорник у Фулнеку. Током свог боравка у Фулнеку оженио се богатом Мађарицом Магдаленом Визовски. Срећан живот и брак прекинуо је Тридесетогодишњи рат, тзв. верски рат (1618-1648). Ужаси и несреће тог рата пратили су Коменског кроз читав живот који је обележен изгнантством,

селидбама, личним губицима, мукотрпним радом (Sprevak, 2019a). Тридестогодишњи рат се првенствено одвијао на територији данашње Немачке и Чешке (Sprevak, 2019a). Након пораза протестантских чешких сталежа на Белој гори 1620. године хабзбуршка (католичка) власт протерује припаднике Чешке браће из отаџбине. Коменски је тада изгубио све што је поседовао – жену и децу (почетком 1622. године), имовину, бројне пријатеље, библиотеку са бројним рукописима. Наредних седам година тражио је заштиту на имањима племића у чијим домовима је писао и подучавао децу. Године 1624. пише мање познат спис *О самоћи*, у којем покушава да помогне сабраћи и себи, ублажи бол због личних губитака (Sprevak, 2019a). Пошто је превазишао психолошку кризу, Коменски се 1624. године оженио са Маријом Доротом Тириловом, са којом је имао четворо деце. Од 1625. до 1626. године предузео је значајна путовања у служби Чешке браће ради припреме и организовања исељавања њених чланова и задобијања политичке и моралне подршке из иностранства. Посебним указом од 1627. године, цар Фридрих II је наложио свим протестантима да продају своју имовину и да се иселе у року од шест месеци, или да пређу у католичанство (Zuhr, 1998). Због тога Коменски са породицом одлази у Лешно у Пољској, у фебруару 1628. године. Одлазак Коменског у изгнанство затворио је важно поглавље у његовом животу и раду, који се, лутајући из једне земље у другу, никада није вратио у своју домовину.

2.1.2. Други животни период (1628-1654)

Другу значајну етапу у животу Коменског обележила је његова посвећеност образовним реформама у различитим земљама Европе: радио је као учитељ и управник школа у Пољској, саветник за просветне послове у Енглеској, писац уџбеника у Шведској и управник школа у Мађарској (Benoit, 1967; Žlebniĳ, 1983). Коменски је провео укупно 19 година у Лешну (Пољска) и тај град је постао његов други дом. Његови напори били су концентрисани на припрему уџбеника,

а посебно на методичку и лингвистичку проблематику. У овом периоду Коменски је доста писао, а посебно су значајна три дела из овог периода: *Отворена врата до језика*, *Велика дидактика* и *Материнска школа*. У Лешну је на латинском језику написао дело *Отворена врата до језика* које га прославило (преведено на 12 европских и 4 азијска језика), са намером да унапреди наставу латинског језика. У том делу излаже став да наставу језика треба засновати на посматрању ствари. Године 1632. завршио је *Велику дидактику* која је била објављена на чешком језику. Ово дело није било прихваћено за време живота Коменског и много година после његове смрти. У овом делу Коменски је изнео принципе и методе који су кардиналне тачке педагошке теорије и праксе. У оквиру тридесет три поглавља темељно је обрадио све фазе образовања од најосновнијих принципа до најситнијих детаља управљања школом. Дидактички пројекат изложен у *Великој дидактици* захтевао је радикалне промене у школској пракси, те је ово дело више било усмерено ка просветним реформаторима и лидерима у покушају реорганизовања школских система него ка наставницима у циљу унапређења саме наставне праксе. Далекосежне реформе и препоруке као што су: опште, бесплатно, обавезно образовање за све, дечаке и девојчице, настава на матерњем језику и учење природних наука, биле су прилично радикални захтеви у 17. веку. То је један од разлога неприхваћености и непопуларности овог дела, које је скоро две стотине година остало заборављено. Тек средином 19. века *Велика дидактика* је добила признање (Sprevak, 2019b).

У то време велику пажњу, посебно у Енглеској, пробудиле се његове пансофијске идеје. У тежњи за што ширим образовањем Коменски је замислио план по коме би требало написати енциклопедијско дело Пансофију, а његову идеју су с одушевљењем прихватили у Енглеској (Žlebnik, 1983). На позив енглеског парламента Коменски је у Лондон стигао крајем 1641. године. Осим разумевања пансофије (универзалне мудрости) од стране утицајних људи добио је и понуде за материјално издржавање и помоћ државе у реализацији својих планова. Међутим,

грађански рат 1642. године у Енглеској спречио је Коменског да спроведе планиране реформе.

После посете у Енглеској, Коменски је прихватио понуду Швеђана, а биографи претпостављају да је та Коменскијева одлука проистекла из уверења да би Шведска могли допринети ослобођењу Чешке од хабзбургишке власти (Benoit, 1967). На путу за Шведску Коменски је по трећи пут посетио Холандију, где се сусрео са француским филозофом Ренеом Декартом. На позив шведске владе Коменски припрема уџбенике и методику језичке наставе. Суочио са непријатним реакцијама Швеђана због непоштовања рокова за предају уџбеника и учешћа у покушају политичког и верског помирења у Пољској. Година 1648. била је година великог разочарања за Коменског јер је Вестфалски мир дефинитивно окончао све његове политичке наде, пошто се повластице тог уговора нису односиле на Чешку браћу. Разочаран, напустио је Шведску и вратио се у Лешно где је радио до 1650. године. У то време је умрла његова друга жена, а 1649. оженио са Јаном Гајусовом.

Након повратка позван је у мађарски град Шарош-Патаки, а мађарски племићки покровитељи понудили су му либералну плату и олакшице за организацију школског система у складу са сопственим ставовима укључујући и штампарију за издавање књига (Benoit, 1967). Видевши прилику за реализовање својих пансофијских идеја Коменски је 1650. године дошао у Мађарску у којој је остао пет година. Током свог боравка бавио се, углавном, школском организацијом и писањем. Као организатор школе Коменски је израдио детаљан план седморазредне школе у оквиру којег је дао посебно упутство за учитеље о томе шта треба да се учи у сваком разреду. Усто, залагао се за употребу визуелних помагала, као што су као уџбеници, илустрације, слике и предмети. Подстицао је употребу дискусије, игре, усмених и писмених извештаја. Израдио је и веома детаљан школски календар који показује школске дане, празнике, дане

распушта; представио је детаљан дневни распоред. Један од његових модерних приступа настави - позоришни приступ учењу - изазвао је раздор међу грађанским и школским властима. Добио је дозволу да испроба свој метод, чија је примена оправдала Коменскијев захтев да се позоришне представе уведу у школе. Коменски је указао на огромни значаја позоришних представа: оне уче животу и добром понашању, имају јачи утицај од пуких опомена и предавања, дају подстицај ученицима итд. Коменски је сматрао да је његова права мисија у Мађарској остала неиспуњена због чега је дао оставку на место директора мађарских школа и вратио се у Лешно.

2.1.3. Трећи животни период (1654-1670)

Последњи период Коменскијеве каријере обележиле су две групе активности: управљање црквеним пословима и комплетно издање његових списа (Benoit, 1967). Његово поље деловања током ових шеснаест година везује се за два града: Лешно и Амстердам. Када се Коменски вратио у Лешно 1654. године наставио је са својим црквеним дужностима као виши бискуп Јединства. Када су шведске трупе напале Пољску, опљачкале и спалиле цео град Коменски је изгубио целокупну имовину, његове књиге и рукописи су спаљени, међу њима и рад на Пансофији. Након кратког боравка у Немачкој коначно је нашао гостопримство у Амстердаму у Холандији. Посветио се писању просветних, пансофијских и религиозних дела. Холандија је тада била независна и верски реформисана (калвинизована) земља и једна је од водећих економских, војних, трговачких и образовних сила Европе (Sprevak, 2019a). У Амстердаму Коменски добија одличне услове за живот и рад: стан, помоћ у формирању библиотеке, могућност коришћења градске библиотеке, професуру без обавезе држања наставе са сталним приходима, дотације за штампање његових дела итд. (Спевак, 2003). Четрнаест година живота и рада у Амстердаму сматрају се најплоднијим периодом у Коменском животу (Sprevak, 2019a). Најпре издаје збирку школских

позоришних игара *Школа игром* (Schola ludus, 1654), затим у Нирнбергу *Чулни свет у сликама*⁴ (Orbis sensualium pictus, 1658), *Сабране дидактичке списе* (Opera Didactica Omnia, 1657), монументално дело састављено од 43 педагошка дела која је објавио током боравка у различитим земљама (Пољској, Енглеској, Шведској, Мађарској и Холандији), *Велику дидактику* (Didactica magna, 1657) објављује на латинском језику, реконструира и објављује уводне делове *Консултација. Консултацијама* Коменски придаје судбински значај верујући да ће оно променити ток историје и помоћи да на Земљи отпочне хиљадугодишње царство божје: период мира, хармоније и благостања. Коменски умире у 78. години 15. октобра 1670. године, у присуству супруге Јане Гајус, сина Данијела и лекара Тулпа. Сахрањен је 22. октобра у Нардену код Амстердама.

2.2. Дела Јана Амоса Коменског

Ни данас не постоји комплетан инвентар радова и рукописа Коменског. Штавише, још увек се откривају његови рукописи различитог степена значаја. Према неким изворима (Norlin, 2020; Коменски, 1997) сматра се да је написао око 250 дела. У време Коменског међународни језик образованих био је латински, на коме је Коменски написао већину својих дела, иако је у почетку писао и желео да пише само на матерњем језику - чешком језику и за свој народ (Benoit, 1967). Такође, значајан број радова Коменског још за његова живота превођен је са латинског језика на друге језике, а нека дела су истовремено штампана на више језика.

У богатом опусу (филозофска, педагошка, теолошка, политичка, историјска и поетска дела) посебно се издвајају следећа дела и радови:

- *Чешка дидактика*, 1628-1630. године, писана на чешком језику, преведена на латински језик 1638. године;

⁴ Поред принципа очигледности овај уџбеник уводи у школу енциклопедијску садржину и стварни живот. Украшен је са 302 дрвореза и скоро два века био је омиљена књига деце (Žlebňík, 1983).

- *Информаторијум за материнску школу (Материнска школа)*, 1630. године, написан на чешком језику;
- *Januua linguarum reserata (Отворена врата језицима)*, 1631. године, уџбеник писан за латинске школе;
- *Januiae linguarum reseratae vestibulum (Предворје отворених врата у језике)*, 1633. године, уводни уџбеник за латинске школе, 1643. године паралелно штапан на грчком, латинском, немачком и пољском језику, који Коменски 1659. године прерађује и штампа у драмском облику (*Scholae ludus*).
- *Methodus linguarum novissima (Најновија језичка метода)*, 1648. године, методички приручник за учење језика,
- *Scholae Pansophica (Пансофијска школа)*, 1650-1651. године;
- *Atrum, rerum et linguarum (Отворено двориште у језике)*, 1652. године, уџбеник за трећи разред школе у Шарош-Патаку (Мађарска);
- *Законик добро уређене школе*, 1653. године;
- *Orbis sensualium pictus (Чулни свет у сликама)* – први уџбеник за прва три разреда седморазредне школе, написан 1654. године, а објављен 1658. године;
- *Didactica magna (Велика дидактика)*, 1657. године у Амстердаму на латинском језику, а 1907. године ово дело је преведено на српском језику)
- *De rerum humanrum emendatione consutatio catholica (Опте саветовање о томе како треба уредити људске ствари)*, написано 1664. године, а штампано 1984. године.
- *Consultacae (Консултације)*, 1645 – 1670 године (Коменски, 1997, 8-9).

3. Идеолошки, друштвени, политички и филозофски утицаји

Концепцију васпитања, у чијој основи се налази одређена филозофска схватања о природи, друштву и човеку, Коменски је изградио на различитим утицајима, неретко међусобно неусаглашеним. Тако, на пример, Поткоњак (Коменски, 1997) истиче да је Коменски настојао да повеже сензуалистички материјализам и теолошки идеализам због чега његови педагошки и филозофски погледи нису могли бити слободни од противуречности. Пијаже (Piaget, 1993) је указао да се Коменски у развоју концепције васпитања кретао између схоластицизма Аристотела и механицизма под утицајем развоја природних наука у 17. веку. Спевак (1996, 1997, 2003, 2019а) издваја три групе подстицаја на рад и дело Коменског: а) хуситску традицију; б) студије на калвинистичким (протестантским) универзитетима у Херборну и Хајделбергу у Немачкој (утуцај Ц. Х. Алстеда, Фишер-Пискатора, Пареуса); и в) утицај ранијих (нпр. Ф. Б. Веруламски, Ј. Беме, Парацелзус, Н. Кузански итд.) и савремених мислилаца (нпр. Р. Декарт). Ипак, педагошки погледи Коменског се најчешће доводе у везу с ренесансном педагогијом, демократским тежњама верских секти тог периода и Беконовом филозофијом (Žlebniĳ, 1983).

Комениолози (нпр. Јан Паточка, Радим Палоуш и др.) истичу да је Коменски прихватио идеју о свету као органској целини (макрокосмос) и човеку као саставном делу (микрокосмос), а у складу са схватањем панхармоније (општа хармонија света) и универзалног паралелизма, под значајним утицајем хуманиста Кузанског (N. Cuzanus, 1401-1464) и Парацелзуса (Paracelsus, тј. Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, 1493-1541) и мистичара Јакоба Бемеа (J. Böhme, 1575-1624) (Spevak, 1997, 2007). Према њиховом схватању, тоталитет органског света подразумева да све микрокосмичке целине (човек, биљке, животиње итд.) имплицитно садржи све што и макрокосмос експлицитно. Ипак, сама идеја о панхармонији и универзалном (свеопштем) паралелизму настала је још у старом веку, у оквиру питагорејске и неоплатоничарске филозофске

традиције. Попут Кузанског, Коменски је сматрао да је све међусобно повезано, осуђено на сагласје, чак и противречности су манифестација панхармоније. „Свет је, наиме, дело Интелигенције, универзалног Апсолута, и тај Божански жиг огледа се у сваком појединачном сегменту те стварности, управо оно обезбеђује везу свега са свиме и везу свега појединачног са целином универзумом” (Sprevak, 2007, str. 176). Суштину пансофијског знања чини откривање и разумевање божанске основе стварности, принципа устројства света, усаглашености макрокосмоса и микрокосмоса. Пансофијско знање омогућава човеку да постане свестан сврхе и смисла свог постојања у универзуму (гносеолошки аспект); да постане бољи човек (педагошки аспект) и да постане сарадник Створитеља и да саучествује у хармонизовању света (праксеолошко-утопистички аспект) (Sprevak, 2007).

Према Коменском (1997) у **природи** владају универзални ред и хармонија, односно свим природним појавама и стварима (укључујући и друштво, човека) управљају универзални закони. У складу с механицистичким погледом на свет, он је веровао да исти закони подједанко важе за друштво и човека, а самим тим, и у васпитању човека. Његова концепција **друштва**, као део природе, представља синтезу хуманистичких и сензуалистичких схватања (заступа интересе народних маса, сматрајући да сва знања и тековине припадају свим људима света, као и могућности да постану подседници тих моћи), механицистичких погледа на свет (друштвени свет је управљен универзалним законима) (Коменски, 1997). У погледу одређених ставова о друштву, многи аутори (нпр. З. Спевак, Н. Поткоњак,) га с правом сврставају у педагошке оптимисте и утописте. Он верује да се сви друштвени проблеми (између држава, народа, људи) могу решавати без сукоба и ратова, уз међусобну љубав и поштовање. Штавише, заговара идеју о апсолутној једнакости међу људима, праву и потреби да се сви људи поучавају мудрости.

Коменскијево схватање **човека** представља синтезу хуманистичког и ренесансног гледања на човека, сензуалистичког схватања човекових моћи за сазнавањем и хришћанских схватања човека и његове мисије на земљи (Kamenov, 2008). По својој природи, људи су *добри, једнаки* независно од тога где су рођени, ком полу, друштвеном слоју и народу припадају, *васпитљиви*, тј. са *једнаким правом на васпитање*, схваћеног као средством за постизање среће (Коменски, 1997). Човек као део природе креира самог себе, али је и под утицајем деловања спољних утицаја (утицај сензуалистичке концепције). Сваки човек, сматрао је Коменски, подједнако је способан да буде васпитаван јер поседује спољашња и унутрашња чула; има ум потребан за сазнавање, потпуно опремљен знањем, инстинктима и могућностима; има срце, седиште осећања, потребно за развој моралности; има говор за међусобну комуникацију о свим стварима; има руке за рад; има време довољно да расте и постигне све ствари (Коменски, 1997). Прво, идеја Коменског је да свима буде доступно **исто васпитање** без разлика према роду, друштвеном положају и слично, а оправдање за ту идеју он проналази у религији. Друго, **сваког човека треба васпитавати у целини**, у свим аспектима. Треће, веровао је да само **добро организовано васпитање може бити у функцији решавања свих проблема**, сваког човека понаособ, и друштва у целини.

Беконов утицај је видљив у бројним педагошким, односно дидактичким захтевима Коменског (Žlebnik, 1983; Kamenov, 2008). Теорију сазнања за коју се залагао Коменски је изградио под значајним утицајем Френсиса Бекона Веруламског, оснивача филозофског материјализма у Енглеској (Kamenov, 2008). Коменски је истицао да се у настави полази од појединачних ствари, тј. да је индуктивизам основни пут сазнавања; да су ствари примарне пре речи, да се најуспешније може учити упознавањем узрока, разумевањем онога што се учи; као и применом синкретичког метода (метод компарације).

Филозофски и метафизички систем Коменског био је под значајним утицајем хуситске традиције: Џон Виклиф, Јан Хус, Петар Хелчицки, црква Јединство братско – Чешка браћа (Спевак, 1996). **Суштину живота** Коменски је верски објаснио као човекову мисију, рад и пут ка божанској вечности (Коменски, 1997). Тај рад Коменски упоређује с мрављим радом истичући да је човекова дуговечност садржана у корисном раду човека. „Трудељубивост (марљивост) је човекова природна и морална врлина“, коју одређује као љубав према послу и мржњу према лењости (Коменски, 1997, стр. 18). Настављајући теорију и праксу демократизације образовања коју су започели Ј. Хус и његови следбеници Коменски је планирао образовање за све, без разлика по раси, полу или вероисповести, социјалном пореклу или националности (Žlebnič, 1983). Такође, залагао се за специјално образовање деце која пате од мана, било физичких или менталних, верујући да пажљиво образовање може умногоме побољшати судбину такве деце. Одређени аутори (нпр. Podzimek, 2021) сматрају да су полазишта Коменског потпуно другачија и од римокатоличке и протестанске (калвинистичке) позиције. Стога, Коменског – истиче Подзимек (Podzimek, 2021) – кроз читав живот пратила је љубав према духовности Чешке браће, у чијој основи је „извесни религиозни утопизам једноставног, строго практичног хришћанства“ (стр. 30). Из те духовне позадине створио је уметност сазнања у свету ствари којом је желео да допринесе повратку човечанства у Божији поредак. Пошто Божији поредак није статичан, а приори дат као вечни закон, сматрао је да човек има обавезу да у њему учествује кроз сопствено динамичко стварање.

4. Значај Јана Амоса Коменског за развој педагогије

Свака наука, између осталих и педагогија, своју развијеност и аутентичност доказује бројем и развијеношћу дисциплина које третирају појединачне аспекте те науке, а заједно узете обухватају предмет проучавања у целини. Систем педагогије одражава друштвене, идејно-филозофске и научне основе на којима је настајала у свом развоју и на којима се она даље развија (Грандић, 2004). Из тих разлога, било би занимљиво сагледати ставове и идеје Коменског као корпус сазнања уграђених у оквирима различитих педагошких дисциплина, а пре свега: опште педагогије, дидактике, предшколске педагогије, породичне педагогије и андрагогије. *Општа педагогија* изучава основна и фундаментална питања и проблеме педагогије (Влаховић и сар., 1996; Trnavac i Đorđević, 2005), а проблематика опште педагогије може се условно поделити у две групе: а) први део третира питања природе васпитања, друштвене условљености васпитања, суштине и циља васпитања, фактора у развоју личности, организације васпитања, система школства итд.; и б) други део, разматра питања опште методике васпитања, компоненте васпитања и њихове повезаности (Грандић, 2004). *Дидактика* изучава општа питања и законитости васпитања и образовања путем наставе и учења (Грандић, 2004) и међусобне односе наставе, образовања, учења и поучавања (Бралић, 2021). *Породична педагогија* изучава специфичности васпитања у условима породичног живота (Николић и Стојановић, 2015), односно бави се стиливима васпитања у породици, улогом и задацима породице, односом породице и других друштвених институција итд. (*Педагошки лексикон*, 1996). *Предшколска педагогија* бави се васпитањем и образовањем деце раног узраста од рођења до поласка у школу и факторима који утичу на њихов развој (Грандић, 2004). *Андрагогија*⁵ за

⁵ У овом раду појам андрагогија се узима у значењу педагошке дисциплине (Влаховић и сар., 1996; Trnavac i Đorđević, 2005). Присутна су и другачија становишта, а многи андрагози у нас (Savićević, 1991, Бралић, 2021) андрагогију одређују као самосталну науку о васпитању и образовању одраслих.

свој предмет има васпитање и образовање одраслог човека у околностима образовања и учења социјалног или индивидуалног карактера, било да се ради о организованим облицима или самоусмереном учењу и образовању (Грандић, 2004).

Циљ овог рада је разматрање значаја Јана Амоса Коменског за развој педагогије, са посебним фокусом на различите педагошке дисциплине (општу педагогију, дидактику, предшколску педагогију, породичну педагогију, андрагогију). Наиме, педагошке идеје и схватања Јана Амоса Коменског доводе се у везу с предметом и садржајем различитих педагошких дисциплина и, самим тим, у везу с различитим педагошким питањима о: васпитању уопште, предшколском васпитању, породичном васпитању, настави и образовању одраслих. Методом теоријске анализе и анализом садржаја приказане су и анализиране педагошке идеје и ставови Јана Амоса Коменског који говоре у прилог тези да је дао значајан допринос развоју горенаведених педагошких дисциплина. Проучавањем релевантних дела овог педагошког класика и радова домаћих и страних аутора издвојене су његове идеје о фундаменталним педагошким питањима, теорији васпитања и образовања, циљу и садржају васпитања, васпитању у условима породице (задаци, принципи, методе породичног васпитања), васпитању деце раног и предшколског узраста (схватања о природи детета, детињству, значају игре итд.), условима и законитостима васпитања у настави (предмет дидактике, дидактички принципи, дидактичка правила, разредно-предметно-часовни систем наставе, настава на матерњем језику итд.) и о образовању одраслих и целоживотном образовању.

4.1. Педагошке идеје Јана Амоса Коменског у развоју опште педагогије

У складу с предметом изучавања опште педагогије, с једне стране, и због немогућности разматрања свих педагошких питања која потпадају под

проблематику ове дисциплине, с друге стране, у овом поглављу посебна пажња биће посвећена кардиналним тачкама педагошке концепције Коменског, а селективно су издвојена његова схватања о значају, суштини и циљу васпитања, моралном васпитању, верском (религијском) васпитању и школском систему.

Схватање значаја, суштине и циља васпитања. Коменски (1997) је васпитању придавао велики значај, како на индивидуалном, тако и на друштвеном плану, стављајући га у функцију друштвених реформи и циљева. У васпитању и образовању он проналази путеве којима би се усвојена сазнања природних наука користила за друштвени преображај. У томе се и крије суштина његове идеје пансофије (Спевак, 2004). За Коменског пансофија је „храм мудрости, филозофија у широком смислу речи, систематски уређена енциклопедија целокупног тадашњег знања које даје заокружен, јединствен поглед на свет” (Коменски, 1997, стр. 11). Колики значај придаје васпитању потврђује и филозофија универзалног васпитања изложена у *Консултацијама* (Спевак, 2004). Целокупан свет, природу и друштво, Коменски схвата са становишта васпитања (*sub specie educationis*), а свет је јединствена школа у којој човек треба да открије сврху и мисију свог живота (Спевак, 2004). Он „у снази образовања и разума ... види одлучујућу полуку за излажење из мрака замршеног и крвавог људског лавиринта, те тежи заснивању хармоничног светског поретка, утемељеног на свеопштем споразумевању, толеранцији и миру” (Спевак, 1996, стр. 330). Штавише, својим схватањима о значају, суштини и циљу васпитања приближио се педагошким оптимистима и утопистима (Žlebniĳ, 1983; Mihajlović i Jenjić, 2019; Спевак, 1996). У васпитању је видео средство формирања човека али и друштва. Истицао је да човек постаје човеком путем васпитања јер се клица свега (знања, врлине и побожности) налази у самом човеку који се васпитањем обликује у целини свога бића (Коменски, 1997). Нико не може „постати човек ако га неко не буде поучио како да живи као човек, тј. ако га не буде упутио на оно што човека чини човеком” (Коменски, 1997, стр. 71). Указивао је исправно на чињеницу да се човек од животиње разликује, између

осталог, и по својој способности да се васпитава. Човек је „најпитомија и најбожанственија животиња ако га припитоми ваљано васпитање, без васпитања или рђаво васпитан, постаје најдивљија звер од свих које рађа земља“ (Коменски, 1997, стр. 73). Међутим, аутори (Mihajlović i Jenjić, 2020, Спевак, 1996) готово усаглашено указују на утопистички идеал Коменског који је посебно изражен у ставу да се реформом образовања може реформисати свет. Ипак, Коменски је с правом истицао социјалне предности образовања и улогу образовања у унапређивању међународних односа, остварењу општег мира и добробити свих (Mihajlović i Jenjić, 2019).

Бог је створио човека по свом лику, па зато он може постати савршен. *Суштина васпитања* се огледа у развоју диспозиција човека, односно: омогућити саморазвој урођених диспозиција уз подршку и примену одговарајућих спољашњих утицаја. Истакао је да су природност и активност основе саморазвоја и васпитања човека (Коменски, 1997). Човек је по природи добар и тај дар од Бога развија активношћу, тј. делатношћу. У складу с тим, писао је како се развијају органи човека као носиоци природних дарова: мозак, срце, руке, језик. Потребно је „постићи јединство у развоју ‘природних дарова’, пошто ум осветљава пут вољи, а воља наређује активности’, док свако човеково кретање и делатност захтевају мудро вођење (Коменски, 1997, стр. 17). *Циљ васпитања* је припрема за живот на оном свету путем просвећивања (како би спознао себе и свет око себе; да постане разумно биће), моралности (да влада собом и другима) и побожности (да би се приближио творцу). Према замисли Коменског васпитни идеал чини – добар, религиозан, користан и срећан човек. Коменски каже: „Бити разумно створење – значи посматрати, називати све ствари именом и размишљати о њима, тј. познавати и моћи именовати и схватити све што има цео свет [...] Бити господар створова значи умети управити све према одређеном циљу и тако то употребити у своју корист [...] бити слика Божја – значи верно приказивати савршенство свога узора“ (Коменски, 1997, стр. 58-59). Из тог става произилази његово схватање о

три потребе сваког човека, и то за: а) образовањем (познавање свих ствари, језика, уметности); б) развојем врлине (да има добро владање, уравнотеженост унутрашњих и спољашњих осећања, да буде господар ствари и себе); и в) развојем побожности (да према Богу управља себе и све). Насупрот урођеним склоностима (знање, врлина, побожност), стоје животни циљеви који нису довољни по себи, попут: здравља, лепоте, снаге, богатства, пријатељства, успеха јер означавају само спољашње награде (додатак, украс животу) које је Бог подарио људима. Тежња за моралом и побожношћу уздигла је човека изнад других живих бића и приближила га Богу. Као илустрацију тог става наводи поређење са применом часовника:

„Сунчани или аутоматски часовник је лепа справа потребна за мерење времена; њена суштина или битност састоји се у уметничком складу свих делова. Придодани оквив, вајарски украси, слике и позлата споредне су ствари које доприносе нешто лепоти али каквоћи нимало” (Коменски, 1997, стр. 60).

На тај начин, Коменски је указао на јединство интелектуалног, моралног и религијског, радног васпитања сваког човека, који своју свестраност достиже учењем, молитвом и радом. Истиче да се клице за стицање знања, врлине и побожности налазе у човековој природи (Коменски, 1997). Под природом Коменски подразумева првобитну добру човекову природу пре пада у грех, као и Божје провиђење или утицај божанске доброте да све у свему напредује и да свако постигне оно за шта је одређен. Човек је рођен и створен да разуме ствари, да добро влада и да развије љубав према Богу. На пример, човек је кадар да стиче знање јер је ...човечји дух је тако испуњен способностима за сазнавање да изгледа као нека огромна провалија” (Коменски, 1997, стр. 62).

Коменскијево схватање моралног васпитања. Морално васпитање – васпитање у врлини и карактеру – Коменски је схватао као посебно значајну васпитну област која је, с једне стране, неодвојива од интелектуалног васпитања (учење језика и

науке), радног васпитања (оспособљавала руку) и верског васпитања (неговања побожности и страха Божијег), а с друге стране, сама суштина васпитања пошто је циљ моралног васпитања припрема за вечни живот. Попут Сократа и Коменски је је истицао јединство моралног са интелектуалним васпитањем, истичући да се човек не може развијати нити напредовати уколико само напредује у знању, али не и у моралу (Коменски, 1997). Схватањима о васпитању моралности Коменски је истакао истовремено и социјалну димензију васпитања (Norlin, 2020). За Коменског морално васпитање је имало за циљ да код ученика развије пожељно и исправно етичко и друштвено понашање, укључујући скуп генеричких и пожељних врлина, социјалних компетенција и кодекса понашања. Ове врлине, компетенције и кодекси понашања заузврат су формирали неопходну основу за праву побожност човека. За Коменског морално васпитање је практична примена теолошких схватања у животу којима се одређује и регулишу односи човека према Богу, другима и себи самом. Дакле, верско васпитање је уско везано с моралним васпитањем, али је имало и своје посебне циљеве, садржаје и методе (Norlin, 2020).

У педагошкој концепцији Коменског присутни су различити принципи у моралном васпитању, попут: принципа природности, поступности, прилагођености узрастним способностима и поштовања личности детета, активности и функционалности (Maksimović, Antonijević i Vuisić Živković, 2015). Према мишљењу Коменског принцип природности подразумева да се у васпитању моралности мора водити рачуна о самој природи детета, које је у бити добро, неискварено, чисто и васпитљиво биће. Принцип поступности – присутан у моралној концепцији Коменског – указује да се с моралним васпитањем почиње од најранијег узраста, у почетку за развој моралности је пресудан пример и узор одраслих, а касније активно вежбање и самостални морални поступци (Maksimović, Antonijević i Vuisić Živković, 2015, str. 395). Васпитни захтеви и поступци у погледу развоја врлина и карактера морају бити усклађени према способностима и снагама детата, што је суштина принципа прилагођености

моралног васпитања. Иако родитељи и одрасли имају велику одговорност за морално васпитање деце у формирању моралног карактера неизоставна је улога активности детета. Централни концепт моралног васпитања према Коменском почива на функционалности васпитања и образовања како би целокупно знање и образовање прерасло у врлину и побожност.

У вези с моралним васпитањем издвајају се схватања Коменског о методама и средствима моралног васпитања, односно о путевима и начинима којима ће се најуспешније остварити циљ моралног васпитања (Maksimović, Antonijević i Vuisić Živković, 2015), указујући на превентивне и репресивне васпитне поступке и мере. Премда као најзначајнији васпитни метод истиче пример, Коменски сугерише да васпитач може и да опомене дете, вербално, узвиком или примени строжу казну (узмахне прутом или плесне рукама). Осим наведеног, као значајан метод истиче и личну активност, тј. вежбање у врлини, моралности и побожности.

Садржај моралног васпитања, према Коменском, чине унутрашње врлине попут, умерености, храбрости, праведности, мудрости итд. У васпитању моралности, односно разради метода моралног васпитања, Коменски (1997) издваја шеснаест правила: а) у душу омладине треба усађивати све врлине; б) основне врлине, темељи сваке моралности, треба прве развијати, а то су: мудрост, умереност, храброст и праведност; в) мудрост се развија код ученика тако што уче да праве разлику између ствари и њихове вредности (сваког од раног детињства треба навикавати на правилан суд о стварима, да не кудимо оно што треба похвалити и обратно); г) код ученика треба развијати умереност у јелу, пићу, сну, раду, игри, говору и у ћутању; д) ученике треба учити како да победе сами себе, савладају своје жеље, обуздавају срцбу и нестрпљење (радити у животу све с разумом, а не нагонима и афектима); ђ) праведност се развија код ученика тиме што се уче да не варају, лажу и вређају друге, већ да према свима поступају услужно и љубазно; е) омладину треба учити простодушности и истрајности у

раду (да цене поштен рад); ж) поштена простодушност се стиче дружењем с честитим људима; з) истрајност у раду се стиче непрестаним радом, озбиљним или забавним; и) омладину треба учити спремности да помажу другима, да својим делима што више служе људима и да раде за заједничко добро; ј) образовање свих врлина почиње у најранијој младости к) врлине се стичу тако што часно радимо; к) родитељи, дадиље, учитељи и школски другови треба да буду лични примери моралности; л) поред примера потребна су и правила и прописи у развоју моралности; љ) децу треба чувати од рђавог друштва (нпр. непристојни разговори, лакоумне књиге, беспослица); и м) у развоју моралности потребна је дисциплина (у школама треба да постоји дисциплина, не због учења наука колико због моралног васпитања).

Коменски је истакао васпитну функцију школе, пре свега својим захтевом да васпитање буде свеобухватно, да људи постану људи, а школе радионице човечности у којима треба осигурати хармонијско остваривање мишљења, говора и деловања (*ratio, oratio, operatio*) (Vukasović, 1986). Изражавајући тежњу свог (чешког) народа и других потлачених народа за слободом, демократијом, једнакошћу, слогом и миром Коменски је поставио аксиолошку оријентацију моралног васпитања, тј. општељудског морала (Vukasović, 1986). Истицао је васпитно значење рада, сматрајући да радно васпитање треба спроводити од најранијег узраста, у складу с снагама и могућностима деце. Сматрао је да школе треба да постану вежбаонице рада у којима се развија позитиван однос и љубав према раду, трудељивост и друге моралне врлине и вредности.

Школски систем. У *Великој дидактици* Коменски (1997) излаже систем школства који је укључивао четири нивоа образовања и покривао узраст од пренаталног периода и рођења до 24 или 25 године:

- Материнска школа (детињство, од пренаталног периода до 6. године):

- Школа матерњег језика (дечаштво, од 6. до 12. године);
- Латинска школа или гимназија (младост, од 12. до 18. године); и
- Академија (зрелост, од 18. до 24. године).

У оквиру сваке школе, односно ступња образовања, он разматра питања циља васпитања, садржаја образовања, граница образовања, процеса учења, улоге учитеља, дисциплине, реда и рада у школи. У материнској школи⁶ се вежбају спољна чула детета, деца навикавају да уочавају и распознају предмете око себе. У школи матерњег језика развијају се унутрашња чула, машта и памћење ученика. У гимназији развија се разумевање и моћ расуђивања, а у академији се васпитава воља.

Коменски (1997) је идеолог основне школе – школе матерњег језика. У *Великој дидактици* он је јасно указао на карактер основне школе који се и дан-данас задржао. Та школа треба да буде народна, масовна, општеобразовна и свеопшта, њу треба да похађају сви без изузетка (богати или сиромашни, дечаци или девојчице, деца у градовима или селима, племићка и грађанска деца). Према замисли Коменског, основна школа је општеобразовна и треба да обухвати сва пансофијска знања која су потребна сваком човеку без обзира на каснији живот и школовање (даље школовање, занат итд.). Општи циљ школе матерњег језика Коменски је конкретизовао на 12 ужих, попут следећих: а) да ученик течно чита на матерњем језику, штампано и написано, б) да пише правилно, према граматичким правилима; в) да рачуна помоћу бројева и каменчића; г) да на различите начине мери дужину, ширину и одстојање; д) да зна најопштију историју света итд. Садржај образовања у основној школи обухвата: читање, писање, рачунање, аритметику са елементима геометрије, географију, закон божји, ручни рад, певање и елементе науке о природи. Истиче и три средства

⁶ О материнској школи се посебно говори у поглављима посвећеним значају педагошког система Коменског за развој предшколске педагогије и породичне педагогије.

потребна за постизање општег циља школе матерњег језика: формирање разреда (групе ученика треба поделити на шест разреда), књиге (за сваки разред треба израдити посебне књиге, прилагођене узрасту ученика, књиге појединих разреда садрже исто градиво само су разлике у облику, тј. свака наредна књига приказује исте ствари на темељнији и продубљенији начин) и добар метод (четири часа дневно, два преподне, два поподне, остало време треба посветити домаћим радовима, разоноди; преподневни часови се користе за развијање духа и памћења, а поподневни за вежбање руке и гласа). Латинска школа, која развија расуђивање и суђење код ученика, има шест разреда и у сваком од њих изучава се посебан предмет (садржај): граматика, математика, физика, етика, дијалектика и реторика (у оквиру ње су садржаји из историје, географије, музике, хронологије, астрономије и теологије). Иако је говорио о образовању деце оба пола тај став је заговарао само у случају материнске школе и школе матерњег језика. Он истиче: „латинска школа ће углавном образовати младиће који теже вишем образовању“ (Коменски, 1997: 234). Истицао је да академију, која развија човекову вољу, треба да похађају таленти, у оквиру ње се припремају будући учитељи и управљачи школе, цркве или државе. Садржај академије обухвата: теологију (за васпитање душе, тј. знања која ће држати душу у хармонији), филозофију (за образовање духа), медицину (за развој телесне функције) и права (за заштиту спољних добара).

Коменскијево схватање религијског васпитања. Утврдио је метод побожности извевши двадесет и једно правило, а међу најзначајније издвајамо следећа: а) развој побожности треба да почне од најранијег детињства; б) децу треба учити да је земаљски живот пролазан и припрема за вечни живот; в) од првих година треба да се забављају оним што непосредно води к Богу: читањем Светог писма, вршењем службе, добрим делима; г) све што уче из Светог писма треба да води ка вери, љубави и нади; д) веру, љубав и наду треба учити практично итд;

Коменскијево схватање школске дисциплине. Полазећи од старе чешке пословице – „Школа без дисциплине је воденица без воде“ – Коменски је сматрао да је дисциплина поуздан начин да ученици постану ученици јер проистиче из очинске љубави оних који се брину за њих (1997, стр. 227). „Дисциплина треба да тежи за тим да у онима које одгајамо за Бога и цркву развијемо и непрекидним неговањем учврстимо пламену љубав сличну оној коју Бог тражи од своје деце“ (Коменски, 1997, стр. 230). Општро се противио примени средњовековних васпитних и наставних метода, нарочито телесном кажњавању и нечовечној дисциплини страхом. Стога, посебан значај је придавао питањима циља, садржаја и облика дисциплине. Циљ дисциплине је да се предупеди преступи, те се залаже за примену дисциплине без страсти, љутње и мржње, с таквим поштовањем и искреношћу да и онај на кога се примењује дисциплина види да се примењује за његово добро. У погледу садржаја дисциплине, Коменски сматра да се дисциплина, поготово строже дисциплинске мере, не примењују због учења већ због морала (нпр. када се ученици огреше о владање), а с обзиром на три врсте прекршаја. Физичка казна (нпр. батине, шибање) не може да подстакне код деце и ученика љубав према науци, већ само да усади у њихове душе мржњу и одвратност према науци. Уосталом, сматрао је Коменски, уколико у учењу дође до одступања то није кривица ученика, већ самог учитеља. Указао је на три ситуације, односно врсте прекршаја ученика када је допуштена и оправдана примена строже дисциплине: а) у случају безбожности, попут богохуљења, бестидености и слично; б) у случају пркоса и намерне пакости (нпр. уколико ученик не изврши наређење учитеља или старије особе); и в) у случају охолости, надмености и лењости (нпр. ученик одбије да помогне другоме при учењу). Прва врсте прекршаја вређа самог Бога, друга подрива темеље свих врлина, особито понизности и послушности, а трећа спречава и омета напредовање у учењу. Треће питање које посебно издваја у вези је са самим методом дисциплине, тј. како дисциплину примењивати. Сматрао је да се то постиже: dobrim примерима

(истичући себе као живи пример), поукама, умиљатим речима, искреном и отвореном љубављу, понекад опоменом и само изузетно, стожим васпитним мерама.

4.2. Педагошке идеје Јана Амоса Коменског у развоју дидактике

Дидактика као педагошка дисциплина изучава општа питања, законитости и међусобне односе наставе, образовања, учења и поучавања (Бралић, 2021). Најзначајније и најсвеобухватније педагошко дело Коменског *Велика дидактика* представља прво целовито дело посвећено проблемима наставе, због којег се сматра оснивачем дидактике (Арсић и Банђур, 2019). Он је одредио појам дидактике и разрадио дидактички систем у коме је фокус на наставном раду пошто је школски рад организован кроз наставу. Дидактику је одредио као општу вештину поучавања сваког у свему или као упутство за поучавање (Коменски, 1967: 14), а не као посебну дисциплину нити као науку (Бралић, 2021). Дидактика, сматра Коменски, садржајано обухвата васпитање и образовање, чиме је изједначио дидактику с данашњим поимањем педагогије.

„Ми се усуђујемо да обећамо велику дидактику, тј. општу вештину како да се свак научу свему. И то да се научи поуздано, да по сваку цену буде успеха. Да се научи брзо и да свакако не буде досаде ни мржње ни код учитеља ни код ученика, већ да на обе стране буде весеље“ (Коменски, 1997, стр. 42).

Друштвене, интелектуалне и економске потребе 17. века наметале су потребу да се образовање и, конкретније, школа и настава преобликују према захтевима доба које је долазило (Бралић, 2021), а тиме инструментализује идеја о демократизацији образовања посредством народне (масовне) школе. На дидактичку концепцију Коменског значајан утицај су имала његова непосредна искуства у школству и критика средњовековног образовања. Његови биографи, а посебно је о томе писао Китинг (M. W. Keatinge), примећују:

„Дефекти у његовом раном образовању били су ... семе из којег су произаили читави његови дидактички напори. Знатно старији од својих школских колега, умео је да критикује методе које се користе, и брзо је дошао до закључка да је недостатак напретка више последица неефикасности наставника него нерада њихових ђака. Од овог времена па надаље, [...] почео је да осмишљава нове методе разредне наставе и боље шеме учења“ (Eby & Arrowood, 1942: 254; према: Benoit, 1967, str. 55).

Значај Коменског за развој дидактике огледа се и у развоју фронталног облика рада, који је био непознат у Европи у 17. веку. Да би идеју о народној школи учинио реалном Коменски је осмислио и систем наставе у коме један наставник истовремено ради с већим бројем ученика. Фронтални облик рада Коменски објашњава на следећи начин: „...метод помоћу кога ће мали број учитеља моћи да ради са великим бројем ученика и то успешније са више стотина него са једним учеником“ (Коменски, 1967: 132-133; према: Арсић и Банђур, 2019, стр. 227).

Сматрао је да настава у народној школи треба да се организује по разредно-предметно-часовном систему (Коменски, 1997), који је и данас доминантан наставни систем и прихваћен у свим образовним циклусима (Mirić i Zukorlić, 2020). У разредно-предметно-часовном систему ученици истог или приближно истог узраста и степена образовања су груписани у разреде, наставни садржаји су подељени по предметима, а настава се одвија по часовном систему у трајању од 45 минута. Настава се одвија на основу плана и програма за сваки разред, а наставни садржаји се усвајају у одређеном периоду (школска година). Први је изнео захтев да се уведу школска година, школска недеља, наставни час, распусти и разред као основна јединица у којој се одвија заједнички рад учитеља с целим разредом (Žlebnik, 1983).

Коменскијево схватање о поучавању и учењу. Сматрао је да су настава и учење по природи пријатни процеси, „истинска игра и радост духа“ (Коменски, 2000, стр. 22). Насупрот сопственој природи, школа и настава су постале „принудна

радилишта и мучилишта за младеж, посебно тамо где се младеж поверавала неподесним људима, код којих је било изражено веома мало побожности и Божје мудрости, даље лезилебовићима, људима неморалним, који су давали најгори пример, људима, који су били уљези међу учитељима и васпитачима“ (Коменски, 2000: 22). Ради потпунијег схватања његовог односа према наставним методама износимо следеће цитате из *Велике дидактике* као илустрације:

„...да се поучавају каквим лакшим методом који их никако неће одбијати од науке него баиш примамљивати као мамцем (...) да дечаици не осећају мање радости од учења него кад толике дане проводе играјући се купе, лопте, трчања“ (стр. 91-92).

„Укратко, ако поступају с ученицима љубазно, лако ће им придобити срце, па ће се чак чешће с радошћу бавити у школи него код куће“ (стр. 134).

„Цела моја метода тежи ка томе да се школски рад претвори у игру и радост, овде то нико неће да схвати. ...учитељи свој ауторитет граде на намргођеном лицу, грубим речима, чак и ударцима и радије желе да их се боје, него да их воле“ (Коменски, 2000: 88).

Наставне методе за које се залагао Коменски (1997) у први план истичу активно усвајање знања, прилагођеност садржаја, учење с разумевањем. „Много питати, памтити и другога учити – тајна је вишеструког васпитања“ (Коменски, 1997, стр. 154). Док су прва два начина (питати друге и памтити) била позната у школама дотле трећи начин остаје непознат. У вези с тим, Коменски (1997) даје следеће објашњење: „Ко друге учи, образује себе, не само стога што, понављајући стечено знање, утврђује оно у себи већ и стога што има прилике да дубље улази у ствар“ (1997, стр. 155). Истицао је значај вежбања у настави. Сматрао је да учитељ пошто укратко изложи наставни садржај, објасни смисао речи и прикаже њихову употребу, најпре треба да прозове једног ученика да то све понови (истим речима објасни правила, истим примерима показе употребу), а потом да прозове другог ученика који ће поновити цео поступак и тако док сви не схвате садржај на начин

да буду способни да друге о томе уче. Поред наведеног, указао је на вишеструку корист од таквог начина вежбања, за учитеље и саме ученике. На пример, тиме се постиже да сви ученици буду пажљивији у настави; учитељ добија повратну информацију да ли су и како ученици разумели садржај; ученици развијају љубав према учењу пошто је сваки ученик, на одређен начин, у улози учитеља итд.

Значајан део дидактичке расправе Коменски (1997) је посветио методичким питањима, заговарајући став о постојању једне јединствене методе за учење науке, једне за све вештине и једне за учење језика.

Успоставио је девет правила нове методе за поучавање у наукама: а) што год ученик треба да зна мора се учити (учитељ не сме ништа, ни намерно, ни из немарности, да прикрива од ученика); б) потребно је предавати о стварима које истински постоје и које човеку доносе поуздану корист; в) оно што се предаје треба износити отворено и без околишења (нпр. пред ученике треба износити сваку ствар у њеној суштини, једноставно, а не завијено посредством метафора, хипербола и слично); г) ствари треба упознавати онакве какве оне јесу и како су постале, тј. у узрочној повезаности (ако ученику објашњавамо неки догађај редом којим се и десио он га може лако и поуздано разумети); д) предмет изучавања се најпре даје у целини па тек онда у деловима; е) треба изучити све делове предмета с обзиром на повезаност с осталим деловима (шта је и чему служи сваки део); е) предавати треба једно за другим, тј. у једно време само једно (као што чулом вида не можемо истовремено посматрати више предмета тако и у поучавању треба прелазити с једне ствари на други постепено); ж) на свакој ствари се треба задржати док год се потпуно не разуме (то се постиже понављањем, преслишавањем); и з) пажљиво уочавати разлике међу стварима како би знање било развојно.

Сматрао је да је пракса тешка и многострана, те да вештинама треба више посветити пажње него наукама (Коменски, 1997). Утврдио је 11 правила у вези с

методом у поучавању вештина: а) радом се учи оно што треба радити (сликање се учи сликањем, говор говорењем итд.); б) за оно што треба радити треба да постоји одређен облик и правило (у школи треба да постоје модели и обрасци који су једноставни, поуздани и лаки за разумевање и подражавање); в) боље је употребу алата показати у самом раду него речима, тј. боље примером него правилима; г) вежбање треба отпочети од елемената (нпр. сликар почетнику не да одмах да слика људско лице већ га прво учи како да меша боје); д) почетници треба да вежбају на познатој грађи (ученике не треба оптерећивати стварима које не одговарају њиховим годинама и моћи схватања); ђ) у почетку угледање мора бити тачно према прописаном моделу, а касније може бити слободније; е) узорци за рад морају бити савршени; ж) вештине треба поучавати правилима и изузецима од правила како би се исправиле заблуде; з) први покушај подражавања треба да буде што тачнији оригиналу; и) савршена наставна вештина обухвата синтезу и анализу (у вештинама ученици треба да проналазе и нове ствари, а не само готове проналаске); и ј) вежбања треба наставити све док ученици не савладају у потпуности вештину.

Говорећи о методи за учење језика Коменски (1997) је сматрао да језике не учимо као део образовања већ као средство помоћу кога стичемо образовање и поучавамо друге. Није заговорник учења великог броја језика. Напротив, истицао је да већина људи треба да учи матерњи језик и језике суседних народа ради споразумевања; образованим људима је потребан латински језик, а филозофима грчки и арапски итд. У учењу језика разрадио је метод са осам правила: а) сваки се језик мора засебно учити (најпре се учи матерњи језик, па језик суседног народа); б) сваки језик мора имати тачно одређено време (матерњи језик се учи паралелно с упознавањем ствари до дечачког доба – око осам година, други језици доста краће – око годину или две године); в) језик се учи употребом више него правилима; г) у учењу језика потребна су и правила која учвршћују примену; д) језичка правила треба да буду граматичка, а не филозофска (на једноставан начин објаснити шта

и како постаје, а не објашњавати узроке речи или фразе, зашто мора бити тако и слично); б) у учењу новог језика као норма важи познат језик, како би се указивало на разлике између два језика (ученицима се дају само она правила у грчком језику која су различита у односу на латински језик); е) вежбања у новом језику се обављају на већ познатој грађи; и ж) сви се језици могу учити на један исти начин. Учење језика Коменски је поделио на четири ступња (детињско доба, дечачко доба, младићко доба, доба зрелог развоја), а за сваки ступањ је предвидео учбенике (кратке, практичне, методичне) са помоћним наставним средствима (помоћне књиге у функцији лакшег и кориснијег учења из учбеника) за наставнике и ученике. *Предсобље* треба да садржи грађу говора у детињству, неколико стотина речи у врло кратким реченицама; *Врата* треба да садрже све обичне речи у једном језику, око осам хиљада речи сажетих у крате реченице, уз кратка и јасна граматичка правила; *Палата* треба да садржи различите разговоре о свим стварима, различите реченице и говорничке изразе, уз правила како се говорнички изрази могу мењати; *Ризница* треба да обухвати класичне писце који су писали о различитим стварима.

У оквиру *Велике дидактике* и других дела Коменски говори о дидактичким принципима и правилима (Žlebník, 1983), иако их терминолошки не означава тако. Сматрао је да су закони наставе изведени из закона природе (Коменски, 1997). У изградњи дидактике, вештине поучавања свих о свему, треба подражавати природу јер „ред који желимо да буде општи узор у вештини поучавања и учења у свему не треба нити може узимати с друге стране него од учитељице природе“ (Коменски, 1997, стр. 110). Трагом природе, сматрао је Коменски, могуће је да научимо: све што је потребно (продужење живота), брже (скраћење учења); поуздано (грабљење прилика), лако (ослобађање духа) и темељно (оштрење расуђивања). На пример, из закона да „природа не прави скокове, већ постепено иде напред“ извео је закон наставе према коме је наставу потребно организовати по школским годинама, месецима, данима, часовима,

разредима и предметима. У оквиру *Велике дидактике* Коменски (1997) је истакао да у васпитању и образовању, а самим тим и у настави, ништа не треба уводити споља већ је потребно само развијати оно што већ постоји у детету пошто је у човеку као микрокосмичкој целини већ садржано све што постоји у макрокосмосу. У наставном раду учитељи треба да поштују следеће принципе: систематичност, поступност, понављање, вежбање и утврђивање, стимулативност, дисциплинованост, васпитност и очигледност. Најопштији принцип на којем гради своју дидактичку концепцију јесте принцип очигледности. Суштина правилног поучавања омладине, према замисли Коменског, јесте да их научимо да мисле и закључују самостално, „да своје знање не црпе из књига, већ да проучавају небо, земљу, храстове и букве, тј. да проучавају и испитују саме ствари, а не туђа запажања и мишљења о стварима“ (стр. 149). Тај Коменскијев став најбоље илуструју следећи цитати из *Велике дидактике*, у оквиру којих износи критику на рачун тадашње школе која је занемаривала принцип очигледности:

„...оне нису објашњавале ствари какве су оне саме по себи него шта о овом или о оном мисли и пише један, други, трећи и десети: тако да је као најобразованији сматран онај који је у глави држао противречна мишљења разних људи о разним стварима“ (стр. 148).

„...да нас уче да гледамо туђим очима и да мислимо туђом главом, показује начин рада у свим предметима; ...Готово нико не предаје физику очигледним доказима и огледима, већ сви то чине читањем Аристотела или другог чијег дела“ (стр. 148).

„Међутим, темељно образован човек је дрво које се храни сопственим соком и стога стално јача (и сваког дана је све јаче), зелени се, цвета и доноси плод“ (стр.149).

У складу с претходним ставом, увео је *златно правило дидактике*, према коме је потребно ангажовати што више чула приликом перципирања. Поред чулног опажања он тражи прераду, размишљање и вербализовање опаженог.

Поред дидактичких принципа истакао је и *педагошка правила*: од лакшег ка тежем, од ближег ка даљем, од једноставног ка сложеном, од познатог ка непознатом. Образлажући правило од познатог ка непознатом Коменски се позива на тадашњу погрешну праксу учења латинског језика. Он каже: „Кад се почетницима даје као помоћно средство речник на латинском-матерњем језику, а требало би да буде обратно... Кад се домаћем детету даје за учитеља туђинац који не зна матерњи језик детета. ... зар то није зидање вавилонске куле?“ (стр. 137). Говорећи о правилу од ближег ка даљем Коменски указује да је потребно деци правила из логике и реторике приближити правилима из свакодневног искуства па тек онда објашњавати примерима који су политички и теолошки.

У погледу схватања *процеса сазнања у настави* Коменски је сензуалиста јер верује да прво сазнање увек почиње чулима, те инсистира да се ученицима све поткрепљује чулним доказима и личним запажањима. Он каже: „истинитост и поузданост сазнања не зависе ни од чега другог до од сведочанства чула. Јер се ствари прво и непосредно утискују у чула, па тек онда заслугом чула у разум“ (стр. 178). Коменски (1997) каже: „Јер како у разуму не постоји ништа што раније није било у чулу, дух добија материју за свако мишљење само од осета и врши радњу мишљења унутарњим осећањима, тј. посматрањем слика апстрахованих од предмета“ (стр. 117). Будући да се многи предмети и појаве не могу непосредно посматрати Коменски предлаже употребу очигледних наставних средстава, односно модела или слика израђених за наставу који веродостојно приказују предмете (нпр. модел људског тела).

Са становишта савремених приступа о односу говора и мишљења (Piaget, 1993) Коменски је исправно уочио повезаност између речи са стварима, тј. речи треба учити и објашњавати у вези са предметима. „Никоме не треба допустити да говори оно што не разуме нити да разуме оно што не може исказати. Јер ко не исказује осећања своје душе, тај је кип, а папагај је онај који брбља оно што није

разумео“ (Коменски, 1997: 170). Ученик, тј. човек треба да учи да разуме оно што изговара, баш као што је потребно да исказује речима оно што покушава да разуме.

Полазећи од реда који влада природом, у *Великој дидактици* Коменски је утврдио девет општих закона или принципа поучавања и учења, односно како поуздано и успешно поучавати и учити. Први принцип – *не предузима се ништа у невреме* – подразумева да се с образовањем мора почети у детињству јер је детињство пролеће живота, младост лето, зрелост јесен, а старост зима; да су јутарњи часови најпогоднији за учење и да учење треба прилагодити узрасту („да се за учење даје само оно што допушта схватање“ (Коменски, 1997, стр.120). Други принцип – *грађа пре облика* – указује на потребу да се и у школи и настави, попут природе, најпре припреми грађа пре него што јој се да облик. У тумачењу тог принципа Коменски (1997) наводи илустрације о зидару, вртлару и сликару: „Тако и добар зидар, пре него што почене зидати зграду, навуче гомиле дрвета, камења, гвожђа и других потребних ствари, да не би после због недостатка грађе заостајали послови или се нарушила ваљаност послова“ (стр. 121). Овај принцип је посебно важан јер ...ствари су битне, а речи споредне, ствари - тело, речи – одело, стари – језгра, а речи – кора и љуска“ (стр. 121). Метод којим се поучава и учи у школи, истицао је Коменски, треба мењати и исправити из основа тиме што ће се: припремити књиге и помоћна средства; разум развијати пре говора; језик учити из прикладних писаца, а не из граматика, стварни предмети упознавати пре механичких и користити примери пре правила. Трећи принцип – *грађа се припрема да би добила погодан облик* – полази од става да и природа узима погодан предмет или га чини погодним пре него што га припреми за себе. У школи и у настави потребно је припремити душе ученика за сваку науку и уклонити им све препреке. Четврти принцип – *све се ствара одређено, ништа сметано* – упућује на неопходност да се све чини у своје време и на одређеном месту. Конкретно, Коменски је сматрао да ученици у школи треба да се баве само једном науком у једно време (нпр. док

учимо латински језик, грчки нека чека). Пети принцип – *природа почиње свој посао оним што је најдубље* - полази од става да је потребно прво васпитавати разумевање ствари, потом памћење и, на крају, језик и руку. Учитељи треба да познају путеве којима се ученици воде ка разумевању ствари. У оквиру шестог принципа – *природа почиње своје грађење од општег ка појединачном* - Коменски је сматрао да ученици при учењу наука треба да се упознају са темељима општег образовања, уколико се тако учи онда науке које долазе касније представљају њихово развијање у појединостима. Седми принцип – *природа не прави скокове већ поступно иде напред* – подразумева одређену организацију рада и времена, тј. наставно градиво је потребно изделити на разреде, време треба поделити тако да свакој години, месецу, дану и часу припада одређени задатак. Осми принцип – *кад природа нешто започне, не престаје док не заврши* – упућује на потребу да све тече без прекида, изостајања и лутања, конкретније, школу треба похађати док човек не постане учен, моралан и побожан, док не досегне циљеве васпитања. Девети принцип – *природа избегава оно што је супротно и штетно* - указује да у васпитању треба избегавати и отклањати све штетне утицаје, поступке и садржаје образовања (нпр. ученици треба да уче из књига које су извори мудрости, моралности и побожности, ученицима не треба излагати у почетку спорна места науке).

У *Великој дидактици* Коменски (1997) излаже и погледе о факторима успешне наставе, истичући да су за успешни наставни рад битни: пажња ученика, личност наставника, школски рад и дисциплина. За Коменског пажња је светлост знања којом ученик прима све јер уколико нешто показујемо непажљивом ученику то ће измаћи његовим чулима. Изнео је и низ препорука за подстицање пажње ученика у настави: учитељ треба да се труди да у наставу доноси увек нешто што забавља и користи; да активира што више чула ученика; да на почетку предавања поставља питања ученицима како би ново градиво повезали с претходним; и да подстиче ученике да сами постављају питања. Покренуо је и питање унутрашње мотивације истичући значај интересовања, пажње и маште за усвајање знања.

Деци је потребно указати на значај онога што се учи, подстицати њихову жељу за сазнавањем итд. Жељу за учењем, истицао је Коменски, могу неговати родитељи, школа, ствари, метод и власти. Родитељи подстичу жељу за учењем код деце тиме што хвале науку, учене људе и учитеље, подстичу децу на марљивост обећавајући им лепе ствари: одело, књигу итд. Учители треба да поступају љубазно с ученицима. Сама школа треба да буде пријатно место споља и изнутра. Ствари привлаче ученике уколико су прилагођене њихово схватању, ако се предају јасно и пријатно. Сам метод подстиче жељу за учењем уколико је природан, уколико се предаје на пријатан и забаван начин, у облику разговора, такмичења у загонеткама и слично. Власти и школске старешине подстичу жељу за учењем код ученика похвалама и наградама, али и присуствовањем на приредбама, испитима, разговорима и другим активностима у школи.

Поред општих питања у вези с наставом Коменски (1997) је разматрао личност и положај ученика и указао на *шест типова даровитости ученика* (оштроумни и радознали; оштроумни и спори; оштроумни али тврдоглави, тупи и лењи итд.), њихове различите потребе и поступке којима треба постицати њихово учење и образовање. На пример, оштроумним а спорим ученицима потребан је само подстрек. Изнео је став према коме се једном методом могу васпитавати и образовати ученици различите обдарености, а то је метод прилагођен ученицима просечних способности који су најзаступљенији „ да би они постали кочница за оне бистрије ... и бич за спорије којима је потребан подстрек“ (Коменски, 1997, стр. 103). У прилог том ставу он износи следеће: а) све људе треба водити истим циљевима; б) сви људи, упркос разликама у обдарености, имају исту људску природу; в) разлика у даровитости је само последица недостатка или претераности природне склоности; и г) док су људи млади лакше се може помоћи њиховим обдареностима.

За Коменског учитељ је узвишена личност, која ауторитет гради на људским и стручним особинама (Коменски, 1997). Учитељ треба да буде приступачан и љубазан, са очинским држањем и речима. Он треба да буде и мотиватор, да стално подстиће жељу за учењем код ученика, похваљује марљиве ученике, препоручује науке због њихове пријатности, лакоће и саме вредности, поштује могућности и природу ученика. Дакле, за Коменског учитељ је слуга природе, а не господар, он треба да образује, а не да исправља.

Поред осталих дидактичких идеја изнео је веома занимљива *схватања о уџбеницима*, од којих су нека и дан-данас актуелна, а друга веома заменарена схватања (Коменски, 1997). Сматрао је да књиге треба да буду тачне и популарно написане, односно садржајно темељне и тачне, да садржај буде изложен на разумљив и поступан начин; и да су написане у облику разговора. Позивајући се на бројне примере из историје када су бројни филозофи и мислиоци (нпр. Платон, Августин, Цицерон) запажања и идеје записивали у форми разговора он аргументовано указује на предности таквом стила излагања садржаја у књигама. Наиме, тиме се садржај и стил књиге могу лакше прилагодити схватању детета/ученика јер је разговор најприроднији начин за то; разговори подстичу и оживљују пажњу ученика; разговори учвршћују учење (лакше се учи оно што чујемо у форми разговора или комедије него што чујемо на предавању); разговори олакшавају међусобна понављања и ван наставе. Поред тога, сматрао је да садржај из књига (текст и слике) треба да буде представљен и на зиду учионице као би се важбала чула, памћење и мишљење ученика.

4.3. Педагошке идеје Јана Амоса Коменског у развоју предшколске педагогије

Развој идеје о васпитању и образовању деце предшколског узраста не отпочиње од Коменског, премда га многи аутори (Velišek-Braško i Svilar, 2019; Kamenov, 2008; Sprevak, 2003, 2007) оправдано сматрају класиком и утемељивачем предшколске

педагогије због својих схватања о детету и детињству, значају раног детињства и развоја, дечјим потребама и игри. Систематска размишљања о формирању и васпитању деце предшколског узраста (од рођења до 6. године) Коменски је изложио у дванаест поглавља *Информаторијума материнске школе* (чеш. *Informatorium školy materské*, 1630-1632). Представља прво дело у историји повећено предшколском васпитању⁷ и доживело је бројне варијанте. За потребе Угарске, на пример, текст *Информаторијума* Коменски је 1653. године превео на латински језик под називом *Schola infantiae sive de provida juventutis primo sexennio educatione* (*Школа детињства, или о брижном васпитању младих у првих шест година живота*). Поред овог дела, као незаобилазни извори у разматрању проблематике васпитања деце предшколског узраста издвајају се *Чулни свет у сликама* – први уџбеник очигледне наставе и едукативних сликовница (Kamenov, 2008) и *Велика дидактика* – најзначајније и најцеловитије његово педагошко дело (глава XXVIII) .

Схватање о деци. Деци треба указати највеће поштовање као Божјем потомству, Божјим семеном, она су најдрагоценији дар Божји и драгуљ (Коменски, 2000). У *Великој дидактици* Коменски истиче да су деца жива слика Бога, узор чистоте, безазлености, благости, понизности, послушности (Коменски, 1997). Штавише, Коменски је истакао апотеозу детета, глорификовао је дете на божанском нивоу. Својим схватањем о природи и карактеристикама детета Коменски је одступао од тадашњег средњовековног поимања детета као рђавог, грешног и мање вредног бића и човека у малом (*homonuklus*), које се само квантитативно разликује од одраслог (Kamenov, 2008; Спевак и Томчић, 2021). Трагом хуситске традиције, која заступа тезу да деци припада царство Божје јер су најближа савршенству Божјем, проистиче и став Коменском да су она узор и учитељи одраслих (Спевак и Томчић, 2021). У складу с таквим поимањем детета и детињства, Коменски је

⁷ Коменски у делу *Материнска школа*, које је посвећено предшколском васпитању, говори искључиво о васпитању у породици, тј. о родитељском васпитању. Ипак, ово дело се сматра кључним за развој две педагошке дисциплине: предшколске педагогије и породичне педагогије.

одступио од васпитне стратегије која је одобравала употребу репресивних, насилних и сурових васпитних поступака да би се изворна грешност детета сузбила и обуздала. Ипак, Спевак (видети: Коменски, 2000, стр. 86) исправно примећује да сензибилитет Коменског о детињству није подразумевао слободно васпитање, без дисциплине и кажњавања јер је потребно васпитавати послушност и потчињавање код деце, у односу на старије и у односу на Бога. Поред истицања добре и чисте деčје природе, Коменски (2000) је указао и на осетљивост (сензибилност) и подложност деце различитим утицајима из средине. „Дете је драги камен скупоценији од злата, али и крхкији од стакла, лако се може разбити или напући, а одатле може настати непроцењива штета“ (Komensky, 1964: 31; према: Kamenov, 2008, str. 87).

Значај раног васпитања и предшколског периода. Коменски (2000) је дао значајно место предшколском васпитању у свом педагошком систему сматрајући да се темељи развоја човекове личности постављају у раном детињству. Истакао је шест разлога због којих се с васпитањем и образовањем мора започети још у детињству: а) због непоузданости овога живота; б) због припреме за животне послове пре рада; в) јер се све лако развија док је мало; г) јер се човек лакше развија док је млад; д) јер је човеку у изобиљу дато време за развој; ђ) јер је поуздано само оно што се научи у првим годинама; и е) велика је опасност не бити васпитан (Коменски, 1997, стр. 75-78). На извешан начин, он је формулисао и идеју о формативном и фундаменталном значају раног детињства и критичним периодима за развој и васпитање (Kamenov, 2008; Norlin, 2020). Штавише, главна одбрана човечанства је у првом васпитању (Sprevak, 2003) јер „целокупна нада света у опште поправљање ствари зависи од првог васпитања“ (према: Sprevak, 2019b, str. 10). У складу с тим, истакао је предшколски период као први и саставни део система васпитања и образовања. Сматрао је да пропусти у васпитању деце раног узраста не могу касније надокнадити „јер је немогуће укриво израсло дрво исправити а од шуме, са свих страна обраслу шибљем, начинити воћњак“ (Коменски, 1997, стр. 23).

Следеће речи најбоље илуструју његов став о значају раног детињства: „Нека, дакле, сви који не маре да њихова дјеца буду одмах испочетка образована у корисним стварима знаду да се губи прилика која се више неће вратити“ (Komensky, 1968: 209; према: Kamenov, 2008, str. 88). Ипак, није био присталица идеје о акцелерацији (убрзани развој) – све треба почети у право време, ни раније, ни касније, нити убрзавати развој, нити га одлагати (Kamenov, 2008).

Учење Коменског „о материнској школи представља први покушај стварања теорије и методике предшколског васпитања, одређења његових циљева, садржаја, основних средстава и метода, предлагања брижљиво смишљеног и одмерено организованог система рада с малом децом у складу с њиховим узрасним могућностима“ (Šabaeva, 1981: 28; prema: Kamenov, 2008, str. 92). Материнска школа треба да постави темеље физичког, интелектуалног и моралног васпитања деце, јер децу у току првих шест година треба вежбати у: а) разумности; б) у раду и умењима; в) говору; и г) моралу и врлинама (Коменски, 2000).

Указао је на значај дечје потребе за кретањем и активношћу. „Што више дете ради и трчи, то ће боље спавати, уколико боље вари, боље расте, тело и дух му постају једрији и свежији“ (Komensky, 1946: 31; према: Kamenov, 2008, str. 88). Препоручује да се деца подстичу да увек нешто раде, самостално проналазе, играју с играчкама и другим предметима, чију употребу треба ограничити само уколико су у питању опасни предмети. Дечју потребу за сталном активношћу и кретањем он објашњава на следећи начин: „Нека су као мрави, који се увек око нечег врте, нешто носе, вуку, слажу и преносе. Само им треба помагати, да све што раде, раде разумно“ (Коменски, 2000, стр. 45).

Када говори о игри, Коменски износи модерно схватање и луцидне опсервације, истичући њен смисао и значај за умни, социјални и морални аспект развоја личности детета (Коменски, 2000, стр. 88). Он указује на повезаност игре и рада

истичући улогу ручног рада у оспособљавању деце да овладају својим покретима како би се припремили за практично деловање (Коменски, 2000). Истиче значај цртања и елементе писања којима деца увежбавају да рукују прибором, да цртају тачке, куке, црте, кружиће и слично. Писао је: „могуће их је у томе подстицати, и то тако, да ћемо им пружити креду (сиромашнијима угаљ), којом ће моћи произвољно да цртају тачке, цртице, крстиће и кругове. Могу се постепено упућивати како то да раде, али увек путем игре и на радост духа“ (Коменски, 2000, стр. 48).

Од најранијег узраста децу треба вежбати у разуму, односно правилно подстицати развој интелектуалних способности. За подстицање интелектуалних способности деце Коменски (2000) предлаже приче и басне којима се оштри дечји разум и досетљивост. Предвидео је и усвајање одређених знања и начин њиховог усвајања залажући се за разумевање и активну примену знања у практичном деловању и животу. Сматра да деца у елементарном виду треба да се упознају са сазнањима из дијалектике, аритметике, геометрије, музике, занатсва, граматике, реторике, поетике. Коменски узима садржаје разрађене у оквиру седам слободних вештина (*septem artes liberales*) указујући да се ради о садржајима елементарног карактера који се прилагођавају узрастним могућностима деце (Kamenov, 2008).

Децу предшколског узраста треба вежбати и у говору пошто развој говора доприноси умном и општем развоју детета, развоју особина карактеристичних за човека. Предложио је бројне савете у вези са вежбама у развоју говора које треба изводити кроз игре, у природним ситуацијама. Разрадио је препоруке у вези с развојем говора код деце које су актуелне и данас у методици развоја говора. На пример, дете најпре упознаје лакше, па тек онда теже речи, брзалицама усавршава изговор, учи песмице, говор гестова и мимике претходи вербалној комуникацији.

Посебно место у васпитању деце до шесте године припада моралном васпитању, тј. вежбању деце у врлинама и моралу. Од свих врлина Коменски (2000) највише

издваја умереност у свему. Инсистира и на умерености у поступцима према деци, како би се успоставио одговарајући режим дана (игра, спавање, исхрана). Осим умерености као мајке свих врлина, Коменски сматра да мала деца треба да се уче чистоћи и уредности, поштовању, послушности према одраслима, услужности, истинољубивости, праведности и поштењу, трудољубљу, уздржљивости и стрпљењу, озбиљности и учтивости у понашању. Поступци које препоручује за остваривање циљева моралног васпитања су под значајним утицајем његових религијских схватања (Kamenov, 2008). У први план истиче лични пример родитеља јер лоше поступке одраслих деца лако усвајају због склоности ка подражавању („мајмунске природе“). Као други поступак у моралном васпитању истиче упућивање у ситуацијама. Као трећу васпитну меру, када се неделотворним покажу прве две, Коменски предлаже казну, и то најпре блажу (нпр. узвикнути), а потом и строжу (нпр. замахнути прутом, плеснути рукама). Ипак, сматра погрешним пермисивистичке поступке родитеља којима заменарују дисциплину. У оквиру својих идеја о моралном васпитању, Коменски је указао на значај човечног, брижног, доследног, озбиљног и разумног односа одраслих према деци којима се уважава њихова личност.

У погледу развоја социјалних односа Коменски (2000) је указао на значај вршњака за интелектуални и општи развој детета. Спевак (види: Коменски, 1997) сматра да је Коменски идеализовао и наивно схватао значај колективних игара и улогу вршњака. Иако постоје евидентне разлике међу ученицима, у њиховим односима не постоји господарење, принуда, страх већ влада једнакост. Истакао је значај вршњака за свеукупни човеков развој јер „дете детету може боље изоштрити дух него било ко други“ (Коменски, 2000, стр. 45). Сматрао је да се у детињству много боље могу водити деца примерима које запајају код других, посебно вршњака него прописима и наредбама одраслих, сматрајући да се више постиже и ради пријатније кад се ученици угледају једни на друге „јер је најприродније ... да пратимо оне који корачају пред нама и да идемо пред онима

који нас прате“ (Коменски, 1997, стр. 81). Фигуративно он каже: „Ватрен коњ ваљано трчи из отворена затвора кад има ког да престиже и за ким да иде“ (Коменски, 1997, стр. 81).

У оквиру *Материнске школе* Коменски (2000) разматра питање зрелости детета за школу. Он истиче да старосна граница од шест година није сигуран показатељ зрелости детета за полазак у школу. Као индикаторе зрелости детета за школу наводи: да дете зна оно што је требало да научи у материнској школи; да обраћа пажњу на оно што је питано, да уме да одговори на питања итд. Такође, истиче да неразумно поступају родитељи који дете шаљу у школу потпуно неприпремљено, који од учитеља начине страшило, а од школе мучилиште. Насупрот томе, Коменски предлаже низ поступака којима се деца мотивишу за полазак у школу: деци треба позитивно представљати школу, упућивати их да се школи радају као вашару или берби винограда, деци треба говорити о могућностима које им омогућава школовање, треба им обећати ново одело, учитеља треба хвалити пред децом (указивати на његове позитивне особине), пожељно је да деца упознају будућег учитеља итд.

4.4. Педагошке идеје Јана Амоса Коменског у развоју породичне педагогије

Значајно место у педагошком систему Коменски је посветио питањима васпитања у породици. У делу *Материнска школа*, које представља најзначајније његово дело за породичну педагогију, систематизовао је дотадашња сазнања о значају и начинима васпитања деце у породици. *Велика дидактика* представља друго дело од посебног значаја за породичну педагогију, у оквиру кога је Коменски изложио нацрт материнске школе. У оквиру *Материнске школе* разрадио је систем задатака, садржаја и метода, васпитних поступака којима мајке, односно родитељи треба да васпитавају и образују своју децу до поласка у школу. На тај начин, указао је на области развоја и циљеве васпитања деце од рођења до поласка у школу (Николић и Стојановић, 2015).

У првом поглављу *Материнске школе* Коменски (2000) је изнео своја схватања о деци, њиховим потенцијалима за развојем и потреби развоја и вежбања, док у другом поглављу истиче веровање да је Бог указао родитељима поверење да умеју и могу да васпитавају своју децу од рођења до шесте године. Полазећи од хришћанских и хуманистичких позиција, Коменски (2000) је сматрао да је подизање и васпитање деце најузвишенија дужност родитеља, израз части и поверења које је Бог поверио родитељима. „То да деца треба да буду за родитеље милија и дража од злата, сребра, бисера и драгуља може се схватити из узајамног поређења једних и других дарова Божијих“ (Коменски, 1997, стр. 71).

Према Коменском постоје три циља или области васпитања деце до поласка у школу, и то: а) вера и побожност; б) честитост; и в) знање језика и вештина. Сматрао је да је родитељска дужност не само да брину о здрављу и телесном васпитању детета него и о његовом моралном, радном и интелектуалном васпитању. У оквиру четвртог поглавља детаљно је разрадио у тринаест тачака шта треба вежбати са децом у раном детињству, детаљно представивши своје идеје за развој разума, побожности, моралности, говора и телесног здравља.

Пошто је здравље основа свега Коменски (2000) је на првом месту издвојио препоруке којима родитељи могу јачати здравље и снагу деце. Васпитање детета почиње још у пренаталном периоду (Коменски, 2000). Коменски је разрадио бројне поступке којима мајке треба да обезбеде здравље детета у пренаталном периоду, обухвативши њихово понашање, емоције и мисли, а многи од њих су и данас актуелни и прихваћени. Истицао је да труднице треба да придржавају исправног начина живота, да буду умерене у јелу и пићу, активне, веселе, обазриве при ходању и покретима, „да чврсто држе дизгине својих осећања“ (Коменски, 2000, стр. 32). Такође, указивао је на значај неге и физичког развоја после рођења детета. Коменски (2000) инсистира да мајке доје своју децу пошто је „млеко за децу и остала млада створења наређено од природе“, да их хране на

одговарајући начин, да им осигурају довољно мирног сна, да им омогуће да се довољно крећу и играју. За неговање душевног здравља детета он препоручује да деца не оскудевају у радости и весељу. Износи бројне препоруке о томе како родитељи могу омогућити и подстицати развој своје деце користећи ствари из свог реалног окружења: „...постоји обичај да се деци на главу ставља капа, која ће као кобасица испуњена ватом штитити од удара и повреда при паду“ (Коменски, 2000, стр. 37). Истицао је значај различитих активности у развоју односа између родитеља и деце (нпр. да их милују, љубе и грле, љуљају, певају).

У оквиру препорука којима родитељи треба да децу вежбају у побожности Коменски је имао на уму развојне могућности деце и посебно недовољно развијене умне снаге код деце раног узраста, до друге године живота. У развоју побожности потребно је да родитељи буду сами васпитани у духу религије (нпр. молитве родитеља), да своју децу постепено уче истинској, унутрашњој побожности, да стичу прва знања о Богу. У почетку, сматрао је да је потребно научити дете од две године да ћути и тихо седи за време молитве пре и после јела, касније да научи како да постави руке у положај за молитву, потом старија деца треба да науче кратке молитве, „Оченаш“, „Вјерују“ и „Десет божјих заповести“. Према Коменском, основе побожности у првих шест година подразумевају да дете зна следеће: а) да Бог постоји; б) да је присутан свуда; в) да онима који га слушају даје храну, пиће и остало; г) да га се треба бојати и волети га као оца; д) да треба испуњавати све наредбе; и ђ) да ће нас узети на небо уколико будемо добри и племенити итд.

Када говори о слободним вештинама Коменски има на уму три групе вештина: прво, учимо да ствари познајемо (осим рђавог и лошег), друго, учимо да радимо и обављамо све, а треће, да о свему говоримо. У оквиру слободних вештина Коменски је издвојио основне области и нивое знања за децу до поласка у школу (Николић и Стојановић, 2015). Из *природних наука и физике*, дете треба да зна

имена елемената (ватра, вода, земља), да познаје дрвеће и познатије биљке, да прави разлику између животиња, именује спољашње делове свог тела и чему служе итд; из *оптике* деца треба да знају шта је мрак, а шта светлост и да познају боје; из *астрономије* да разликују Сунце, Месец и звезде; из *географије* да знају место рођења, називе насељених места (град, село), да разликују њиву, ливаду, шуму итд.; из *економије* да знају ко спада у породицу, а ко не; из *политике* да знају ко је у општини старешина, ко судија и сл.; из *аритметике* да знају да броје до 20 или 60, да знају шта је пуно, а шта мало; из *геометрије* да знају мало или велико, уско или широко, тупо или оштро, танко или дебело итд.; из *дијалектике* да знају шта је питање, а шта одговор и да на постављено питање умеју да одговоре; из *музике* да знају да отпевају неки стих. За развој говора Коменски (2000) је истицао одређене садржаје из граматике, реторике и поетике. У првих шест година из граматике дете треба да научи да речима изрази све разумљиво; из реторике да научи да користи природне гестове; из поетике да научи да одрецитије неколико стихова.

О томе колики је значај придавао породици у раном узрасту сведоче идеје Коменског о вежбању деце у *речитости*, када се јављају почеци граматике, реторике и поетике. Истицао је да се у две особине човек разликује од животиње, „разум му је потребан за себе самог, говор за ближњег“ (Коменски, 2000, стр. 51). Указао је на штетност тепања и потребу да родитељи, дадиље и други одрасли разговетно и јасно изговарају самогласнике и слоге у комуникацији са децом. Указао је на потребу да се све именује деци што виде и са чим се занимају, указавши и на важност сталног постављања питања како би се деца вежбала да јасно и разговетно одговарају. Препознао је и значај гестова и покрета у развоју говора: „децу ка сазнању водимо ... тако што их дижемо и спуштамо у креветац, нешто им показујем или им се смешкамо и трудимо се да и она нас гледају, да нам се смеше и пружају руке према ономе што им дајемо и да то узимају к себи“ (Коменски, 2000, стр. 53).

Посебну пажњу Коменски (2000) је посветио развоју карактера и врлина деце у породици. Истиче три основна васпитна средства: а) стални примери у врлинама; б) рано и паметно поучавање и вежбање; и в) благу дисциплину. У вези с првим васпитним средством, Коменски указује да је због деље склоности ка опонашању других потребно да родитељи властитим примером практикују послушност, узајамну љубазност, чистоћу, умереност, истинољубље и друге карактерне врлине. Друго васпитно средство – поучавање – примењује се онда када примери родитеља не делују довољно на дете или дође до одступања у дететовом понашању од жељеног. У тим ситуацијама Коменски предлаже да је потребно напоменути деци како да се понашају. „Погледај како то радим ја, како то ради тата или мама! Ако се будеш овако понашао, неће од тебе бити добар дечко!“ (Коменски, 2000, стр. 57). Као треће васпитно средство Коменски издваја две врсте прекора: први је када родитељ подвикне на дете и други степен је физичка казна (нпр. ударити дете руком). Истакао је став о штетности недисциплине у васпитању деце. Позивајући се на бројне примере из свакодневног живота и Светог писма он каже: „мудрост даје прут и опомене, али дете самом себи остављено матер своју осрамоти“ или „Посејао си у њихове уши својевољу а желиш да береш воће дисциплине!“ (Коменски, 2000, стр. 58).

У оквиру развоја моралности потребно је да родитељи код деце развијају следеће позитивне особине: умереност и уздржаност у свим областима, послушност према старијима, уредност, праведност, истинољубивост, добронамерност, марљивост, љубазност, учтивост итд. *Умереност и уздржаност*, основа здравља и свих преосталих врлина, огледају се у томе да се деци обезбеди оно што им је потребно за живот (деца треба да једу, пију и спавају кад то захтева њихова природност, тј. када су гладна, жедна или спосана). *Уредност* подразумева навикавање деце на правилно поступање у току исхране, одевања, игре (нпр. да не мљацкају при јелу, намерно прљају одећу и слично). *Поштовање према старијима* постиже се посредством искрене бриге родитеља и одраслих према деци без сталних казни,

прекора и без попуштања. „Волети децу је природно, али је разумно не показати и сву своју љубав. ... Добро је дати и другима могућност да процењују нашу децу, како би се навикли, ма где се налазила (а не само у присуству родитеља), да пазе на себе...” (Коменски, 2000, стр. 60). *Послушност* подразумева навикавање деце да савладају своју вољу, а испуњавају туђу. За развој *искрености* потребно је децу навикавати да не поричу када ураде нешто лоше, да не лажу и говоре оно што се у стварности није десило. У развоју *праведности* потребно је да родитељи и васпитачи не узимају и скривају ствари других како их деца не би опонашала. У васпитању *добродушности* и *добročинства* према другима потребно је да родитељи пред децом помажу сиромашнима и подстичу децу на помажућа понашања похвалом. *Марљивост* као врлину треба усађивати од најранијег узраста посредством игре, укључивањем деце у послове и занимања јер „ког сотона не нађе у послу, тога ће сам да упосли – најпре блесавим мислима а затим и рђавим делима“ (Коменски, 2000, стр. 61). Децу треба учити *ћутљивости* у ситуацијама када је то потребно: при молитви, када неко говори и слично. У развоју *учтивости* децу треба учити да се уљудно понашају, да поздраве друге, наклоне се, захвале итд.

4.5. Педагошке идеје Јана Амоса Коменског у развоју андрагогије

Коменски се убраја у ред утемељивача андрагогије, пре свега због својих ставова о образовању одраслих, изложених у делу *Pampaedia* (Vukasović, 1986; Savićević, 1991). Биологистичку концепцију, изложену у делу *Велика дидактика*, према којој је ружно видети старца да учи Коменски напушта и човеку одређује једнаке границе за живот и учење у делу *Pampaedia* 1934. године (Savićević, 1991). Основна идеја коју износи у овом делу је да сви, млади или стари, сиромашни или богати, мушкарци или жене, морају добити свеобухватно основно образовање.

У оквиру овог дела он је разрадио систем седам школа, обухвативши све животне периоде, од рођења до старости (Бралић, 2003). Људски живот је описао

кроз седам нивоа образовања: 1. пренатална школа, 2. школа рођења и најранијег детињства, 3. школа дечаштва, 4. школа младих, 5. школа омладине, 6. школа одраслих, 7. школа старости, а на крају додаје школу смрти (Lukaš & Munjiza, 2014). Ове школе за њега не представљају само институционално образовање већ, пре свега, искуствено образовање. Прве две школе које чине тзв. материнску школу (до 6. године) су приватне и за њих су одговорни родитељи, а оне се налазе у свакој кући. Трећа школа се налази у сваком месту и то је школа матерњег језика намењена деци од 6 до 12 година. Четврта латинска школа налази се у свакој провинцији и она је намењена младима од 12 до 18 година. Пета школа – академија се налази у свакој држави и намењена је младима од 18 до 24/25 година. Школа матерњег језика, латинска школа и академија су јавне институције и под непосредним надзором власти и цркве. Шеста школа (школа одраслих или школа зрелог доба) се налази у целом свету, а седма (школа старости) свуда где су људи оспособљени за живот. Последње две школе су личне јер су избор самог појединца. Из горенаведених разлога, аутори (Vukasović, 1986; Savićević, 1991; Бралић, 2003) Коменског сматрају и утемељивачем идеје о целоживотном учењу пошто је човеку поставио исте границе за живот и учење и због својих залагања за посебне установе, садржаје, наставна средства, методе и наставнике за образовни рад са одраслима.

4.6. Актуелност педагошких схватања Јана Амоса Коменског за васпитну теорију и праксу

Ни након три и по века многобројне идеје Коменског нису изгубиле на значају за педагошку теорију и праксу (Velišek-Braško i Svilar, 2019; Vukasović, 1986; Kamenov, 2008; Maksimović i Sretić, 2019; Piaget, 1993; Podzimek, 2021; Sitarska, 2015; Sprevak, 2003, 2007; Černá, 2019). У прилог томе сведочи и развој посебне дисциплине - коменилогије (Černá, 2019). Да је ставовима Коменски био далеко испред времена у којем је стварао потврђује, поред педагошке реалности

(постојање разредно-предметно-часовног система наставе, фронтални рад, поштовање дидактичких принципа у актуелној настави итд.) и податак о великом броју научних радова и монографија посвећених његовом делу и животу. Запањујуће је да аутори у 21. веку, примећује Ситарска (Sitarska, 2015), откривају виталност његових педагошких и филозофских сватања о васпитању и образовању и да их повезују са европским интеграцијама и екуменизмом. И дан-данас суштинске и неспорне су његове идеје о: детињству као главној животној фази за учење; старосној и садржајној диференцијацији у структурирању образовања; просторној, временској и друштвеној организацији школовања итд. (Norlin, 2020).

Вукасовић (1986) сматра да је концепција Коменског о целовитом и јединственом систему васпитања и образовања од рођења до зрелости (од друштвено организованог предшколског васпитања до система образовања одраслих) била идеја водилца у остваривању демократског школског система у јужнословенским зељама, Европи и шире у свету. Такође, указује на актуелност пансофијске мисли (свестрано образовање свих грађана) у ери научно-техничке револуције и потреби проналажења практичних решења којима би се та идеја учинила реалном. Уз помоћ пансофије он је желео да реши и uklони бројне друштвене проблеме: сукобе, неспоразуме, неслогу итд. Данас човечанство осећа животну потребу да верске, идеолошке, расне, политичке, националне, међународне сукобе и конфликте решава у духу пансофијске мисли.

У идејама Коменског могу се препознати схватања савременог приступа у раној интервенцији, пре свега својим уверењем да родитељи имају потребне капацитете за развој и васпитање деце у осетљивом периоду њиховог развоја (Velišek-Braško i Svilar, 2019). „Он препознаје снаге породице, што је у складу са новим моделом ране интервенције који је базиран на природном дететовом окружењу и заснован на породичним рутинама, као и на веровању у родитељске

компетенције да брину о детету и да му подстакну развој, омогуће учење, да вежбају са њима, уз саветовање и подучавање” (Velišek-Braško i Svilar, 2019, str. 67).

Модерна сазнања из педагогије и психологије потврђују значај васпитања у раном детињству за целокупни развој човека (Kamenov, 2008). Коменски је указао на свестрани развој личност и захтевао је постављање циљева, садржаја и метода васпитања и образовања у интелектуалном, моралном, религијском, језичком и васпитању тела и чула. Суштину, „свет у његовом суштинском сагласју, дете ... почиње да упознаје у најранијем периоду, да би је касније током читавог живота, у виду концентричних кругова, упознавало све шире и све дубље” (Коменски, 2000, стр. 89). Крајњи циљ пансофије јесте да човек путем упознавања целине света развије моралност, тј. слику Божју у човеку.

Треба истаћи и савременост схватања Коменског о припреми деце за полазак у школу (Николић и Стојановић, 2015), са становишта знања и психолошке мотивације (Kamenov, 2008). У делу *Опште саветовање* Коменски је период раног детињста поделио на шест разреда, односно школа, при чему последњу школу, коју означава полујавном, намењују заједничком боравку и активностима деце како би се припремила за школу (Коменски, 2000). На тај начин, он је изнео предлог о потреби развоја посебне институције, неке врсте вртића, за припрему деце од четврте до шесте године за полазак у школу. У оквиру истог дела истакао је значај љубави и поштовања међу родитељима, као и између родитеља и деца, и саме деце.

5. Закључак

Коменски је развио концепцију васпитања и образовања која се радикално разликовала од онога што је било познато и прихваћено у његовој епохи (17. век), и у много чему, и данас представља иновацију. Он је уопштио најбољу педагошку праксу и систематизовао педагошку теорију тога доба (Žlebniĳ, 1983), због чега му аутори приписују заслуге за развој педагогије као науке, односно педагошких дисциплина (опште педагогије, дидактике, предшколске педагогије, породичне педагогије, андрагогије). Његов педагошки значај постаје још већи уколико узмемо у обзир шири контекст (друштвени, идеолошки, културни, политички) у 17. веку и његово деловање у условима идеолошких и верских сукоба у Европи, између схоластичке средњовековне школе, личних и професионалних губитака и пораза и потреба и захтева новог доба и буржоаске класе (Žlebniĳ, 1983, Sprevak, 2003, 2019a).

У 17. веку, друштво је било хијерархијски подељено и Коменски је својом педагошким схватањима и практичним радом допринео да се подигне свест о потреби демократизације у васпитању и образовању, о новом и другачијем виђењу сврхе и граница васпитања, детињства и детета, односу између развоја личности и васпитања, као и друштва и васпитања. Насупрот схоластичкој филозофији Коменски поставља пансофију као нову филозофску основу педагогије истичући идеју о јединству света (макрокосмос) и човека (микрокосмос), о јединству знања о свему што постоји у универзуму, односно научног поимања света и живота и научних сазнања о васпитању и образовању. Следећи идеју чешке реформације – да су сви људи једнаки јер су божја створења и имају подједнако право на образовање – залагао да сви људи, сиромашни и богати, мушкарци и жене, добију исто образовање, без обзира на расу, националност и друштвени статус (Černá, 2019). Поред тога што је идеолог основне школе и школског система уопште, допринео је и трансформацији

целокупног система васпитања и образовања, а посебно залагањем за обавезно школовање, масовно образовање, квалитетнији процес поучавања и учења у школи, разредно-предметно-часовни систем организације наставе, организацију и планирање школских и наставних активности на годишњем, месечном и дневном нивоу. Трансформацијом карактера тадашње феудалне школе у општеобразовну и обавезну школу, окренуту ка реалном детету у складу с његовом природом, Коменски је понудио образовно решење које је могло да одговори на захтеве тадашњег времена. Поред школе, указао је да васпитава читав контекст, а посебно издвојио утицај породице. На тај начин, истакао је и чињеницу да је васпитање целоживотан процес. Ипак, то не значи да његов педагошки систем није без недостатака и слабости, што потврђују и примери неусаглашених полазних филозофских, религијских и идеолошких ставова и утицаја (нпр. веровање у бесконачне могућности човека да сазнаје и религијска веровања о човеку и Богу), недоследности у ставовима (нпр. истиче право свих на образовање али у нацрту латинске школе и академије користи искључиво изразе у мушком роду), као и промене полазних ставова (нпр. о границама и могућностима човека да учи и да се саморазвија, тј. самоусавршава), као и сама примена његових идеја (у пракси су уочени бројни недостаци фронталног рада, разредно-предметно-часовног система наставе итд.).

Коменскијев познати дидактички мото – *omnes, omnia, omne* – означава темељ идеје демократичности у васпитању и образовању, јер указује да сви људе треба уче и да буду поучени (*omnes*); о свему што је потребно (*omnia*), на све могуће начине (*omnen*) (Černá, 2019). Као оснивач модерне педагогије, водио је рачуна и о психолошким основама васпитања, образовања и наставе (Piaget, 1993). Отуда и нагласак да наставне и уопште васпитне методе буду природне, ненасилне и у складу са постепеним менталним развојем васпитаника – *Omnia sponte fluant, absit violentia rebus*/ Нека тече слободно, без насилног решења. Из тих разлога, у васпитању и образовању све треба деци и ученицима посредовати „на најбољи, најефикаснији

и најпријатнији начин – помоћу поуздане, ефикасне и пријатне (ненасилне) методе (Sprevak, 2019b, str. 10). Свеукупно узета његова педагошка и конкретније дидактичка схватања потврђују његове интенције (намере) да процес поучавања и наставе као битан и најорганизованији сегмент школске структуре учини сврсисходним, лакшим, рационалним, економичним, праведним. Наиме, залагао се за организацију наставе у којој ће се васпитавати сви и то у свему (како би постали паметни, добри и свети), да васпитање и образовање тече без присиле и принуде, да буде право и темељно (како би учиници развијали ум, мислили својом главом, продирали до суштине ствари, спознавали стварно значење и намену ствари); и да буде лако (како би један учитељ радио са стотину ученика с мање труда него што му је потребно за рад са неколицином ученика) (Коменски, 1997). Свеопште узето, Суходолски (Suchodolski, 1970) је веома концизно изнео допринос Коменског у развоју педагогије: „Оно што је он намеравао је стварање човека и развој људске природе, путем образовања; желео је да развија човека у складу са објективним захтевима знања и друштва, неговањем његовог ума и његових активних вештина за опште добро. Коменски је покушао да се бори против постојећег друштвеног поретка како би сваком детету пружио могућност пуног развоја и да постане човек. Зато је „учитељ народа“ тако близак нама и нашој епохи“ (str. 51).

Литература

- Арсид, З. М., и Банђур, В. Р. (2019). Развој дидактичког схватања. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 49(2), 223-238. <https://doi.org/10.5937/ZRFFP49-22144>
- Benoit, M. C. E. (1967). *The educational writings of Comenius and Parker: A comparative study* (unpublished doctorall dissertation). Boston: Boston College. <http://hdl.handle.net/2345/608>.
- Бралић, Ж. (2003). Конститутивни проблеми андрагогије. *Зборник Факултета цивилне одбране*. 327-352.
- Бралић, Ж. (2021). *Теорија и организација образовања*. Београд: Универзитет у Београду – Факултет безбедности.
- Velišek-Braško, O., i Svilar, (2019). Aktuelni koncept rane intervencije u idejama Komenskog. *Pedagoška stvarnost*, 66, 59-70. <https://doi.org/10.19090/ps.2019.0.59-70>
- Влаховић, Б., Ђорђевић, Ј., Јовановић, Б., Лакета, Н., Поткоњак, Н., и Трнавац, Н. (1996). *Општа педагогија*. Београд: Учитељски факултет.
- Vukasović, A. (1986). Utjecaj J. A. Komenskog na pedagoška i kulturna stremljenja u Hrvatskoj. *Prilozi*, 12(1-2), 163-175.
- Грандић, (2004). *Увод у педагогију – приручник*. Нови Сад: Издање аутора.
- Žlebnik, L. (1983). *Opšta istorija školstva i pedagoških ideja*. Beograd: Naučna knjiga.
- Zumr, J. (1998). Comenius, John Amos (1592–1670). In *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Taylor and Francis. Retrieved 8 Jul. 2022, from <https://www.rep.routledge.com/articles/biographical/comenius-john-amos-1592-1670/v-1>. doi:10.4324/9780415249126-DA020-1
- Kamenov, E. (2008). *Vaspitanje predškolske dece*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Коменски, Ј. А. (1997). *Велика дидактика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Коменски, Ј. А. (2000). *Материнска школа*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Lukas, M., Munjiza, E. (2014). Education system of John Amos Comenius and its implications in modern didactics. *Život i škola*, 31(1), 32–44.
- Николић, Р. и Стојановић, С. (2015). *Породична педагогија*. Ужице: Учитељски факултет.
- Maksimović, A., Antonijević, R., i Vujisić Živković, N. (2015). Uporedna analiza koncepcija moralnog vaspitanja J. A. Komenskog, Dž. Loka, Ž. Ž. Rusoa i J. H. Pestalocija. *Pedagogija*, 70(3), 392-401.
- Mihajlović, T. V., i Jenjić, S. V. (2019). Društveno-istorijski kontekst, naučni dometi i aktuelnost školskog i nastavnog procesa Jana Amosa Komenskog. *Pedagoška stvarnost*, 66, 19-33.

<https://doi.org/10.19090/ps.2019.0.19-33>

- Mirić, B. i Zukorlić, M. (2022). Nastava i kurikulum u shvatanjima klasika pedagogije. *DHS - Društvene i humanističke studije: časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli*, 19(2), 493-508.
- Norlin, B. (2020). Comenius, moral and pious education, and the why, when and how of school discipline. *History of Education*, 49(3), 287-312, doi: 10.1080/0046760X.2020.1739759
- Педагошки лексикон (1996). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Piaget, J. (1993). Jan Amos Comenius. *Prospects*, 23(1-2), 173-196.
- Podzimek, M., (2021). Absit Violentia Rebus & Komenského Didaktika – Nestárnoucí Pedagogický Fenomén. V Jůzl, M., (Ed.) *Jan Amos Komenský Aktuální A Inspirativní* (s. 29-42). Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha.
- Savićević, D. (1991). *Savremena shvatanja andragogije*. Beograd: Prosveta.
- Sitarska, (2015). John Amos Comenius and the beginnings of comeniology, In: B. Sitarska (Ed.), *Jan Amos Komeński – jeho pedagogika i filozofia, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”*, vol. II, Siedlce 2015, p. 45-65.
- Спевак, З. (1996). Ј. А. Коменски – од теозофије до утопије, преко образовања. *Педагошка стварност*, 42(5-6), 325-332.
- Спевак, З. (1997). Ј. А. Коменски – Панхармонија и синкрезија. *Педагошка стварност*, 43(3-4), 300-310.
- Spevak, Z. (2003). *Jan Amos Komenski: pedagog i utopista*. Novi Sad: Forum Slovaka.
- Спевак, З. (2004). „Консултације“ - Најзначајније дело Јана Амоса Коменског. *Педагошка стварност*, 53(4-5), 474-486.
- Spevak, Z. (2007). Komenski, Frebel, Montessori - od individualnog ka univerzalnom. *Pedagogija*, 62(2), 175-181.
- Spevak, Z. S. (2019a). Delo, životne drame i lični gubici J. A. Komenskog u pozadini istorijskih događaja u Evropi 17. veka (350 godina od smrti učitelja naroda). *Pedagogija*, 74(2), 242-254.
- Spevak, Z. (2019b). Ideja prirodnosti – temeljni princip didaktičkog sistema J. A. Komenskog. *Pedagoška stvarnost*, 66, 9-18. <https://doi.org/10.19090/ps.2019.0.9-18>
- Спевак, З. С., и Томчић, Л. М. (2021). Слика детета и детињства у делу Ј. А. Коменског (поводом 350 година од смрти великана педагогије). *Наслеђе*, 49, 139- 152. doi: 10.46793/NasKg2149.139S
- Suchodolski, B. (1970). Comenius and Teaching Methods. In Dobinson, H. C. (Ed.), *Comenius and contemporary educationan international symposium* (pp. 34-51). Hamburg: Unesco Institute for Education.

Trnavac, N., i Đorđević, J. (2005). *Pedagogija*. Beograd: Naučna knjiga komerc.

Černá, M. (2019). Johann Amos Comenius and His Legacy at the Information Age. In Cheung, S., Lee, L. K., Simonova, I., Kozel, T., Kwok, L. F. (Eds), *Blended Learning: Educational Innovation for Personalized Learning* (pp. 46-56). Hradec Kralove: Springer Cham.